

ВАЙНАХ

Литературно-художественный журнал

4. 2017 (Эл. версия)

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Министерство
Чеченской Республики по
национальной политике,
внешним связям, печати
и информации.

Адрес учредителя/издателя: 36405
г. Грозный, Бульвар Дудаева.
Дом Радио

Журнал зарегистрирован в
Федеральной службе по надзору в
сфере связи, информационных техно-
логий и массовых коммуникаций
05 февраля 2014 г.
Регистр. свид-во
ПИ № ТУ 20-00089

Журнал выходит с 1991 г.

Главный редактор –
Ахмадов

Муса Магомедович

Редколлегия:

Л. Абдулаев

С. Алиев

М. Бексултанов

Л. Довлеткиреева

Р. Межиева

С. Мусаев

Р. Талхигова

А. Шайхиев

Рукописи принимаются редакцией
в первом и втором экземплярах, а
также на электронных носителях.
Рукописи не рецензируются и не
возвращаются.

Адрес редакции: 364051

г. Грозный, ул. Маяковского, 92

Тел.: 8 (8712) 22-32-45

E-mail: vaynah_az1@bk.ru

<http://www.vaynah.at.ua>

<http://www.j-vaynah.ru>

**Печатная версия журнала
выходит один раз в квартал,
электронная – ежемесячно. 16+**

Журнал набран на
компьютерной базе ГУ
«Литературно-художественный
журнал «Вайнах».

Отпечатано в ГУП «ИПК

«Грозненский рабочий»

364021 ЧР, г. Грозный,
ул. Интернациональная, 12/35

Дата выхода в свет:

10.05.17

В случаях полиграфического
брака обращаться в типографию,
указанную в выходных сведениях
журнала.

Тираж – 1000 экз.

Свободная цена

Заказ № _____

СОДЕРЖАНИЕ:

25 АПРЕЛЯ – ДЕНЬ ЧЕЧЕНСКОГО ЯЗЫКА

Муса АХМАДОВ. *Нохчийн мотт*. Стихотворени.....2

Муса БЕКСУЛТАНОВ. *Мичахь, муха дицделла хууш...*
Цхъана генарчу геналлера, Аьхкенад догIа,
Цхъалха некъахой, Самавалале самавалар...
Дийцарш.....3

Мохьмад МАМАКАЕВ, Мохьмад ДИКАЕВ,
Докка КАГЕРМАНОВ, Галвади ШАЙХИЕВ,
Абу ИСМАИЛОВ. Поэма, стихаш.....14

Абузар АЙДАМИРОВ. *КIант веллачу дийнахь*.
Дийцар.....26

Муса АХМАДОВ. *Ненаца къамел*. Цхъана суртехъ
драма.....38

Сайд-Хъасан ТАГАЕВ. *Сан юрт*. Стихаш.....42

Чехов АНТОН. *Унтер Пришибеев*. Дийцар.
Гочдинаре Исмаилов Абу.....45

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ И ПЕРЕВОДЧИКАХ...48

Ахмадов Муса

Нохчийн мотт

Жимчохь со мерзачу набарна товжош,
Сан нанас локхура аганан йиш.
Яра и вайн маттахь, соь синтем кховдош,
Цуьнца д1айира сан бераллин ирс.

Со кога вахана мотт бийца 1емаш,
Сайн ненан маттахь ас элира дош.
Цу матто делира сан дагна т1емаш,
Х1ар дуьне довзаран новкъа со хьош.

Дас суна шен хьехарш дора цу маттахь,
Довзуйтуш х1ора а сийлахьа дош.
Оьзда яхь, лекха сий, дай баьхна латта —
Дара уьш сан дагна цхьа аьхна , товш.

Хан-зама д1аидарх, сан шераш эцна,
Г1еллуш дац цу дешнийн лепаран нур.
Уьш суна дахарехь даима эшна,
Нийса некъ шаш гойтуш уьш соьца ду.

Нохчийн мотт, ненан мотт - бераллин ага,
Цкъа а ма йог1ийла хьо боцуш хан.
Хьо буйцуш, хьо хезаш, Даймахкахь ваха —
И бу сан сатийсам, сан хаза г1ан.

25 апрель - Нохчийн меттан де

Бексултанов Муса

Дийцарш

Мичахь, муха дицделла хууш...

– Ткъе кхойтта дешархо ву хьуна еллачу классан, – элира соьга завуча, ишколе со балха вахча, – царах цхьаь отличница яра, иза цкъачунна обхуш яц, кхин шийтта дика доьшучех а ву, Имани г1оলেখь а йолуш, – аьлла, – директоран йо1...

«...мичахь, муха дицделла хууш, х1ума дицдала йиш ма яц, – и дешнаш цо муха элир-кх, – дицдаларан юьхь яц, – аьлла, – мичахь, муха дицделла хууш, я х1ума диц а ца ло, – аьлла, – цкъа хилларг, б1аьргашна гуш: гар, хазар – цхьаь ма дац...»

гуш ма къаьхьа хилла-кх иза, хезча санна, генахь а доцуш – кхена йо1 ност йоцуш гар...са лозу-кх, дерриг а са, пхенашца ц1ий а г1орош, верриг а кьих вузу-кх хьо, хьайн дег1ах эхь а г1оттуш: шовдана т1е хьаьддачу некъан, геннара гучу б1аьстенийн, болар доцчу цу когийн, къоналлин марзо йоцчу – бер долуш ност яккхарх (хьалхарчу т1еман кемано), цкъа – голлец, юха – кхин а лакха, эххар а – хенан юхец, т1ум талха а йолалуш, ц1ий а телхаш, дилх а...

иштта гуш болу хийцамаш – д1адаьлларг дац а моьттуш, – я хеташ, доцуш санна (б1аьргашна кхин гушшехь), цхьаь дуй-те, хийцамаш а боцуш: б1аьсте аьлча, заза х1унда го-кх, цкъа хиллачу б1аьстенан; гушдерг юха – маттаца – дешнашца карла муха долу, хьуна гинчух тера а долуш, дешнаша кхин кхулуш санна: тера мел дерг иза дуй-те – цкъа гинарг, – тера а хеташ....

со муха, муха кхетар вар-кх со цунах, араьхь – кевл араьхь – нийсархойн аьзнаш а лозуш, боккхачу кхура клелаьхь, лохачу г1анта (декъа ца хилията, юткъуо миндар а йиллина, белшаш т1е тесна кортали а долуш) хиьна 1ачу я яйначу, йицеллачу цу йо1ах...

суна дуьххьара, кевл чохьаваьлча, суна дуьххьара б1аьргаш гира, суна уьш х1инца а го, пхи-ялх шо сов даьлча а, уьш бен, б1аьргаш, кхин х1умма а доцуш санна, меллаша сайга сьахьаьжна долу, елаяла а тохалуш... са, дерриг а, б1аьргашца дара, массо а х1ума – х1ара дуьне а – шайна чохь горгдича санна...

суна иштта б1аьргаш кхин ца гира, иштта сирла, иштта дийна, сьагушдерг – гушдоцург а – шайна чохь кхехка сирла б1аьргаш...

памили евзара суна, журнала т1ехь гуш хилла йолу...

ас гуттар а хоттура иза...

бераша: «Яц!» – олура...

ас «н» х1оттадора; иштта массо а меттехь а дара, х1ора а предметана

октябрь бутт болабелча я юкьал т1ехбаьлча, иза цомгаш ю элира соьга, б1аьста дуьйна меттахь ю...

керт йоккха яра, чохъаваьлча, лоха, клайн цла а хаалуш; уьйтлахь сийна бай а къаьстара, юккъехь лаьтгаш – къена кхор а... кхура к'елахь гира суна йол, т'ерглан пазатна т'ехула йовха пошмакх а туьйдина, гуш цхьаь бен ност а йоцуш... б'аьргаш гира, шаршу санна, клайчу юьхьт'ера, стигал санна, сийна б'аьргаш, цхьанаметта сецна, лаьмнаш санна, лацаделла, к'ежйохуш, кхехкаш санна, алу хилла, догуш санна.....б'аьранег'лар а ца кхетара...

«– хьо ишколе... со шун классан куьйгалхо, Мансур ву...»

«хьо ву иза, Мансур Салманович... зудабераша...», – иза елаяла г'оьртира, балдаш а хьовш: суна цергаш гира

со улло охьахиира, голаш т'е, ч'инч'ура.....
... со вехха г'ийра, мотт а бицбелла, суо мила ву а ца хууш...

элира т'лаккха: «Зингат, – аьлла, – д'логара зингат... ас бепиг теснера цунна... д'ла ца дахлуш... кьар а ца ло...»

со зингате охьахьаьжира, бецахаьлга т'е хьала доьдучу, шел а доккха бепиг а эцна...

бецахал сеттара, зингат чудужуш санна...

зингат хьаьвззе охьадуссура...

«– г'оле юь хьуна? – хьаттира ас, – г'оле хетий хьуна?»

хьашт доцу хаттар дара, ца оьшуш дара хаттар: суна кхин дош ца карийра...

«– мархаш, – элира цо, – цхьа адмаш санна хилла-кх, наггахь цхьаьна хуьлу, юха д'ласакьаьста... цкьацкьа жа долуш санна а хета, бай т'ехь л'охку к'лайн жа санна...»

со мархашка д'лахьаьжира

«– д'логарниг-м говрах тера ю», – элира ас, цуьнан б'аьргашна гойтуш, генна д'ла п'елг а хьажийна: со воккхавера, дийца х'лума хилла

«– х'ла – а, ишта-м массо а х'лума хуьлу... дитгаш а хуьлу... суна сайн кхор а го цигахь, сайн г'лант а...наггахь со а хуьлу...», – цо церга т'ера балда хьадира, ша аьллачунна йоьлуш санна

юха д'латийра

«– зингат д'ладаха, – охьахьаьжира бай т'е, – кхано юхадог'лур ду...»

«– хьуна девзий иза?» – ас хьаттира

«– девза... ши к'лира а ду ас цунна бепигаш туьйсу... шеца накьост а кхуьйллу цо...тахана ша деьнера...», – цхьанаэшшара элира, садоб'лу а ца хезаш; бага жимма г'лаьттина гуора, х'лаваь чуьра арадолуш, дуьхьало ца хилийта санна

«пешаш а ду-кх кхуьнан цомгаш», – хийтира суна, цо чьюра схьа ара садовьлуш

«– де члогла деха хилла-кх, – элира юха, – цхьа доккха... суна хьалха ца хаьара... лаба ца ло-кх сарралца а ... хлинца-м хаьа..., – бляьргаш кьизгара, кхехкаш санна, – иштта цхьа де тергалдича... цхьа де а дац, сарралц, тоьаш санна хета-кх...»

со хлетахь, цу дийнахь, я, цул тляьхьа, хлинца а, кхин кхета а ца кхийтира, адам иштта, цхьана дийнахь я сохьтэхь, цхьана маьларгона муха соцу-кх, дуьненах дла а кьаьхкаш, доцуш санна, дла а тоттуш, ца хилча санна, хер а деш шех..... хлунда, ложалла хлунда езало-кх, кьинхетаме хеташ санна, дуьненах эмгар а хеташ, ложаллин эмгар санна...

ас цул тляьхьа сайн дагахь йоккхура цуьнан памили, берашна дла а ца хозуьйтуш; ас кхин цкъа а «н» а ца хлоттийра: могла беса битира, балдаша цуьнан це а йохуш...

не1 цлевзича, йоккха стаг гира, карахь жима кад а болуш, кедяхь гуш сакан лайг – молханаш яра йолана йохуш...

со хьалаг лаяттира, дедикадар хьалха а долуш: «Далла везийла, – элира соьга, – хьо а веьна... Асмаь йолчу веьна хьо... хлун деш ду... зудабераша вуйцу кхунна хьо...»

йол йовхарша хьовзийра, чож санна етталуш, еса беснеш а хаалуш, деса чож санна, етталуш

цу дийнахь – иза еллачу – юрт хьалха санна ехаш яра, дласалелаш нах а болуш; цхьаь вольуш а хезара, бераш а дара арахь ловзуш...

- ахь хлун до, лусман?
- эцца, Маккин йол кхелхинчу...
- мича Маккин?
- Хьасанах йиснарг...
- хла-а! жима-йоккха – берашха стаг ю?
- ишколе делаш, итт-пхийтгара яьлла...
- тахана дла-м ца юллу?
- хлан-хла, кхана...
- кхана гучувер со, хлета, цкъачунна-м йиш яц, – цо элира, йиш йоццо

со ишколан кертал чохьха вара иза хезча, арахь уьдуш бераш а долуш.....

.....ас цигаьрка латийра, хлумма а хаа ца лора.....де кхоблина кьаьстара, тледоглуш дерз а доцуш, цхьа тлуналла хаалуш санна..... мархаш яцара, алхха дохк дара, бой санна, текхозуш, стигал ца гуора, мархашца хуьлу стигал: суна кхор а ца гира тлаккха, кхура клелахь глант а, я и йол а, глантахь лаш – мархаш яцара иза схьаган я стигал а яцара – уьш цуьнца длаяхнера, цуьнан бляьргашца, дуьне а эцна, кьахетар тляьхьа а дуьсуш...

кьахьанах хетатехьа-кх? стаг велча хуьлуг лайгла шех юй-тетляьхьавуьсучун, веллачух йолуш санна а хеташ я цуьнан хьох юьсуш, хлинца а вала везачу – стаг велча бен боккьал а ваха волалуш а ца хилча..... ахь кьаьсташ

аьлла дешнаш, гуттар а иштта дуйсий-те, цхьанна 1одика йинначохь, я цо шеца д1ахьо-те, саламца кхана юхадерзо...

«Гур ду вай», – элир-кх ас, иза т1аьххьара сайна гуш.....
.....

....д1адевлларш даха муха дуйсу, г1енашца терра дуйхьал оьхуш – суна сийсара гир-кх и йо1: «Со ю!» – аьлла, хьалаг1оттуш, класс чохь цкъа а гина а йоцу – сан б1аьргаша кхоьллир-кх иза, памилин элпаш гича...

1ожалла а, безам санна, цкъа гича я хаелча, гуттар а хьоьца еха-те, 1ожаллера – безамо дуйненчу яккхарца, безам санна, хьан сих хьарча, дерриг а зовкх шех а дозуш, ца бевзачу некъан зовкх...

«... суна цигахь самаяла лаба, кхузарчу сайн набарх... иштта хир ду-кх иза, дуй? цхьа лазар д1атийча санна...»

хьобга дуйхьал ца х1оттаделира цо аьллачу дешнийн хьажар: дешнаш цигахь б1аьрзе дара, цигара схьадаьхкина доцу, уьш кхузахь кхолладеллера, г1енаш а дара кхузара, хьан кхетамах терра кхоллалуш, гушдолчун 1индаг1 санна...

«...ц1еххьана хилча, хала хир ма дацара иза, дацарий? цхьа тешар вацар-кх стаг, иза х1ун ду а ца хууш... иштта, денна-денна дог1уш хилча, кхин хала а ма дац... ца кхеташ хир дац-кх, даций?» – элира цо, цу дашах уьдуш санна, «валар» боху дош а ца олуш

«– хир дац, – элира ас, – самаволуш санна хир ду-кх, кхечахьа самаволуш санна...»

«– иза ца хаьа-кх суна, кхечахьа иштта муха хир ду... набаран тар тесча, кхечахь ду моьтту-кх суна, юха, самаяьлча, хала ма хуьлу...»

хьуна хьайн ваша дагавеара, веллачулла т1аьхьа хьайна гина волу...

«– хьайн классера зудабераш х1ора денна х1унда ца кхойкху ахь, царна халахетар ма ду, – элира ас, – царна хьо дукха ма еза?»

«– суна уьш х1инца... х1инца хьалха санна ма дац... уьш суна ган ца го-кх, мел гича а... довза ца ло-кх суна уьш х1инца, хьалха санна, ган а гуш... генахь хуьлу-кх, мел гича а, цара дуйьцучух а ца кхеташ...»

«– цигахь хилларг ду-кх хьуна, дуйненчохь хилларг», – элира хьан вашас г1енах, ахь эхарт хаьтгича

«– нах го-кх суна... дуккха а нах, массо а юрт – г1ишло а йоцуш, цхьанхьа иштта д1аоьхуш... юха хьо хуьлу...»

«– со мичахь... х1ун деш...»

«– цу нахаца волуш санна... цаьрца а воцуш, хьуо цхьаь, дог1анехула... хьайн г1енашца волуш санна...»

цхъана дийнахъ сарахъуо вахара хьо иза йолчу, чуйигаза хилахъ, жимма цуьнца 1ер-кх хьюо, аьлла – нанна ч1ог1а хазаетара, ахъ йо1аца ханийоуш: «Жимма тар тосу кхунна, хьо д1авахча, – олура цо, – ойланашна г1оле хуьлчух тера ду-кх кхунна», – олий

йо1 хиьна 1аш яра, гуттар а санна, кхура к1елахъ, шен даккхий гучу б1аьргашца, диттийн баххъашка д1а а хьобжуш, царна т1ехула, генна д1а...

«– малх а, бутт а цхъана аг1ор кхеташ хилла-кх, – элира цо, нана д1аяхча, – хьалха хаа а ца хьабара...», – куьйган п1елгаш меттаххьайра, некъ лобху сагалматаш санна, хьуна уьш цхъа дийна хийтира, тхевсинчуьра самаюьйлу ненан-куьйган к1орнеш санна

суо кхуза х1унда оьху суна хаа а ца лаьара– цкъа веьна дела оьху хир вар-кх, г1илкхана санна, г1иллакх лобруш: со ца веьча ца 1алора – суна буса наб ца кхетара; кхуза ца веьча, арахъ 1ара, дийнахъ иза ма-1арра, буйьсанна суо, цуьнца 1аш санна

«– хьуна гирий сийсара, бутт г1оттуш гирий хьуна?» – элира, шега олуш санна; дикка 1аржьелла ялаза яра, батто буйьса кхолош... бутт х1орда чуьра г1отту моьттура, садукьлучу хи бухара – бутт ц1ен бара, дато а боцуш

«– гира, – элира ас, – мархано шиь бича санна, юккъехула ах а боккхуш...»

схъа а ца хьабжира: «– гар бен, дицдалар дан а дац-кх!» – элира цо

«– муха «дицдалар»? – ас хаьттира

«– х1ума гина меттиг яц? мичахъ, муха гина хууш: адам а, дитт а, урам а... иза иштта юьсу-кх, дуьххъара хьуна ма-гарра, дицдалар дан а доцуш... дицдаларан меттиг яц-кх, мичахъ, муха дицделла хууш..., – иза саде1а елира сихха, хеззаш, дехха, – суна дуьххъара б1аьста гир-кх бутт, малхбалера г1оттий хууш, суо чохъ йисинчу б1аьста, и суьйре го-кх суна, х1оразза а цхъа суьйре, х1инца а иза... тховса а, дуьххъара сайна ма-гарра...»

«– иштта хьюо хьайца ма йисал хьо...»

«– шеца цхъа а ма ца вьусу...гуттар а нах хуьлу-кх хьобца, хьо цхъаб хилча, гуш а боцуш, хьобца хуьлу-кх, дагарадийца вовшахкхетта, хьох гуш йоцу меттиг а йой, дагарадийца меттиг...»

«– иза ала г1ерта-кх со а, хьюо хьайца ма хила, ала, хьайна безарш цхъабна боцуш... бераллица хилал хьо, хьюо гуттар а жима йолуш...»

«– уьш шавш схъа ма бог1у, суна бевзаш а боццухехъ... сох шиь хуьлу-кх: со а, уьзаш а... суо царгахула го-кх суна...кхин цхъаб ю-кх соьца даим, соьга ша со ю а бохуш... цо дуьйцу-кх, ас цуьнга дуьйцуш санна...»

«– буса маха тухий хьуна, наб кхетийта?», – хаьттира ас: суна жоп дала ца хиира, цо дуьйцучунна жоп дала...

«– суна ца лаьа... йицъелла йиса ца лаьа суна...»

«– йицъялар ма дац иза, сада l a r l o r t a ма еза, жимма хъайна набкхетийта...»

«– стаг ша цхъаь бен вац бохург бакъ ма дац, даций? хъуна хетий, хъайца кхин цхъаь волуш санна, хъуна бен кхин гуш а воцуш...»

цунна уллохъ – корталех а хъаьрчина l ачу цунна уллохъ – суо жима бер хетара суна, я цхъа жима ховха k l o r n i, цхъана кхераме, кхерамах кхоьруш, дедда деана жима бер санна

« – гур ду вай, – элира ас, маца гур ду ала виц а велла, – са ма гаттаделахъ», – аьлла, иза чуйига нана схъаеъча, лакха t l e x y л a бутт а гуш

бутт генна лакхахъ гуора, мархаш – d l a c a y a p жина k l a i n мархаш – l a y n a n охана долуш санна а хеташ, лай k l e l a x h y л l y л l y охана, стигал l a p ж a л a т t a а долуш.

Цу буса, суо чувовдуш, юха, чукхаьчча, d l a v y u жуш а, оцу й o l a x сайн са хъарчар, со кхета а ца x l o b t t и p a, иза еллачу l y u й p a n a бен.

Юха, тезет d l a i p p z и n ч y д o b a л g l a ч y д и j n a x h y, l y u й p a n a, цу буса иза г l e n a x гича: «Со ю!» – аьлла, хъалаг l o t t y ш, журнале хъаьжира со, шо хъалха церап хиллачу.

Цунна дерриш а пхеаннаш дара, наггахъ шиь а лa b t t a ш.

Масех пхихъ хуьлура, юха – доккха шиь, дог l a b o ш x l o t t и j ч a санна, ерриг а меттиг d l a l o ц y ш.

Шиьнаш литературина дара. Иштта цхъанне а дацара, иштта дуккха а пхихънаш, юкъ-юкъехъ шиь долуш.

Иманина – директоран й o l a n a – пхеаннашца деаннаш дара, сих-сиха кхоь а хаалуш, шиь цхъанхъа а дацара.

Юха x l и n ц a, Иманина, итталг l a ч y к л a c c a n журнала t l e x h y, дерриш а пхихънаш гуора, ас x l o t t и j n a ши диь доцург.

– Асмаь мичахъ l a ш я p a, муьлхачу парти t l e x h y? – хаьттира ас, пенах кхозу цуьнан сурт а гина, цкъа хиллачун, еллачун сурт.

Суна дуьхъларчу парти t l e p a директоран й o l хъалаг l a b t t и p a, пена уллохъ l a ш й o л y, тетрадаш вовшах а детташ.

Цхъа а вист ца хилира.

Со кхийтира.

Шена уллора й o l a g l a t t и j n a, Имани – директоран й o l – d l a y a x a й o b l ч a:

–Хайй l e, хайй l e! – элира ас, сайгара цхъаь даьлча санна.

Иза ца l и j p a: «Елча а сан кочара!» – хазийра ша d l a i y o b y д y ш, t l e x h a p ч y парти t l e.

Юха сан b l a p хъаьжира, t l e x h a p a с хъа, еларца.

Ас урок хаьттича – кхечаьрга а, цуьнга санна: «Ца l a м и j n a!» – элира, корта a g l o p a б o k k х y ш.

Со вуьйхира.

Шоллаг l a ч y д и j n a x h y п a p t a e c a я p a, суна дуьхълара цуьнан хилла пa p t a, Иманица l и j n a й o l цуьнца t l e x h a l a ш а й o л y ш.

Суна l y u й p e д a g a e a p a, иза елла хилла l y u й p e.

Цу l y u й p a n a, бой санна, дохк кхозучу l y u й p a n a (со кхаа дийнахъ иза й o л ч y ца в и t и p a – ц o аьлла бохура иштта, ша леш суна ма гайта, аьлла), ишколан кертахъ лa b t t a ш (мархаш яцара цу дийнахъ), иза елла, аьлла, суна хезначу l y u й p a n a, со суо сайца вацара, цхъа кхин вара сан метта, суна шe p p a гуш а

волуш: цу кертахь а – иза Гийначу, – тезетахь а, кхузахь а волуш, цхьа масийтта волуш санна, юха цхьанна а меттхь а воцуш, ишколан кертахь лаьтгаш...

.....стагша цхьаь бен вац бохург бакь ма дац, даций? хьуна хетий, хьайца кхин цхьаь волуш санна, хьуна бен кхин гуш а воцуш.....

Юха бутт баьлча, нийсса бутт, шоллагла тлом болабелира, лаьтгахь гуш салти а воцуш, стиглахь лела кеманаш бен.

Кеманаш шишша доглура схьа, уьш дладахча, кхин шиь доглуш.

Малхбузера оьхура, хлиришкара, цигахьара.

Дерриг а ялх хуьлура.

Юьртан йистошка тухура хьалха, нах юьртахь гулбан санна.

Делкъахан хиллалц иштта кхуьссура.

Тлаккха сарахь, малхбузуш, юьрта чу етта йолайора.

Латта лиэстара, дуьне а цхьаьна, стигал эти моьбтура.

Декхий буса лехьадора хьала, дла а буйьсанна духкура.

Ерриг а юрт йодуш яра, барз бохийна зингат санна, гихь а, марахь а бераш а докхуш, вуйь-вуйьсучуьнга даьхни а кхуьллуш, хлусам а кхуьллуш, юрт а.

Ахьа а длаваха сацам бира, хьайн къена нана а эцна.

Нана йоблхура, ма йига, бохуш, ма яккха ша махках, бохуш, цкъа хьегначу махках.

«хьо дла ма глуохьа кхузара ... кху юьртара дла ма глуохьа, юхаван ма веза хьан...», – хезира суна цу буйьсана, длаваха хлумнаш а кечийна, суо вижначу буйьсана.

Со сецира, цле хьаьрчича, хьуьнхара уьду акхарой санна, акха дласауьду адамаш а гуш.

Ерриг а юрт глаьттина яра, маьхьарий дара, белхарш.

Юрт къора яра, хоте санна, кешнаш санна, чиркх а ца гуш, нах берриш а длабахнера, хлора а буйьса ложалла йолу къена къаной боцуш.

Кеманаша иштта тлееттара, стигал а цхьаьна, латта а догуш.

Буса жлаьлийн глара лаьттара, даьхни дара буса лобхуш.

Сан гуттар а са кхачийча, дуьне доьхча, иккхича, глан-гленашца кхийс-кхийсалуш, глан-самой изкегаделча, кхин цкъа а сайга, цуьнан озаца, цу йола сайга олуш санна: «дла ма глуохьа, – хезира суна, – клиранде тлекхачалц...»

Шинарин буйьса хетара иза, соьга гленах саца аьлла буйьса.

Кхин ши де делира дла, бераллера къанваллалц стеган оьмаралла деха ши де.

Еарин буйьса тлехлоьттича – суна глан тида ца хиира, – ас длаваха сацам бира, сахуьллуш новкъа вала.

Нана йист а ца хилира: «Кхин гур яц-кх суна Дегласта... Дегласта кхин гур яц-кх суна...», – элира ша длаюьжуш, ша длайижа дехьа чу йолуш.

Юха, луйьрана, сахилале, хьалхара нлаьна кхайкхича, нана хьяан хлоьбтира со, не1 херъеш, цле а йохуш.

Мохь иккхира, орца санна – со вацара, цхьа кхин вара, – кхин вара сан царца кхойкхуш: нана еллера, бер санна, ненан кийрахь луйьллуш санна, бета буйьхье голаш а яьхьна, куьйгаш тле – корта а.

Каш буйьсана даьккхира ас, шобтан буйьсанна, цхьаллехь.

Клиран буса йобллира дла, залам а я кадам а боцуш.

Юха догланехь, догланехула, кешнашкара – юрт а йитина – воьддушехь

со длакхаьчча, нахана тлаьхьа, уьш соьцучу, эзарнаш адмаш дара, тлехочуш буйса а йолуш.

Наха цлераш летийнера, цлеран серлонца салтий а бара, дуьхьлара некъ бихкина лаьгташ.

Де делкъана кладделира, тлехула хьийза кеманаш а гуш.

Салташа герз долиьра тлаккха, ха долчуьра нах къахкош.

Латта иккхира шозза-кхузза, кеманашна тлаьхьа клур бисира, лар туьлучу кеманашна тлаьхьа – глар яьржира, керчаш санна, бомбанийн лелха глар.

Декъий дара, меженаш, стиглан лаьрше глийтта мохъ, дан воцу орца, къематде, гла лехна оьгу адамаш а.

Адамаш юха длахьаьлхира, салтишна тле, ха долчохъ.

Герз дегтара, хаддаза герз, дехьа-сехьара тле а уьдуш, когашна клела, коьрта тлехула, тлеман техника дуьхьал а кхуйсуш.

Юкъ-юкъара цхьацца вуьжура: «Йа-а Аллах!!» – мохъ а болуш.

Вьожнарг иштта лилла вьусура, когашна клела, хотталахъ.

Цхьа дакъа генна дладахара, хьаьттаро хьо чалх санна, и дерриг ха а хьошуш, дласауьду гуш салтий а болуш: «Тлетоха герз», – дека омра а.

Цу нахаца, нехан хьаьттарца, Дибир-юьрта¹ хьо длакхаьчча, стигал тлеязлуш санна, тледа дазлучу дерзаца, тлейоглуш буйса а йолуш, шен рожехъ, раж эцна, дуьне охьадилличхьана ша йоглуш ма-хиллара – кхин хлун дар-кх цуьнан дан, хлун дийр дар-кх буйсано: «Тхан кеманаш дац уьш, – бохуш, – бомбанаш оха ца тоьхна, Гуьржехара кеманаш ду», – Россин мохъ хезачу буса, къорачу буса, къерачу, мел велларг кхойкхучу буса, мел вайнарг лозу чу.....

«– нах го-кх суна ... дуккха а нах ... цхьанхьа иштта длаоьхуш ... юха хьо а хуьлу ... догланехула ... хьайн гленашца волуш санна...»

...сайн гленашца, гленаш... сан дахар мичхьа дар-кх, мичхьа ду-кх хьан хилар а... хлара глайгла а, эзар глайгла... вайх йисина луьйре а... «диц ца ло-кх цхьа хлума а, цхьа хлума а диц ца ло-кх... мичахъ, муха дицдина хууш, цкъа хилларг, блаьргашна гуш...»

1997-2005 шш.

Цхьана генарчу геналлера

Цхьана генарчу геналлера, сайн шерийн деношкара, гленакхоьлахъ гича санна хеташ я мукъам хезча санна сайна, цхьа сурт ду-кх суна дуьхьал, цкъа а дуьхьлара дла а ца долуш.

Сан хлетохъ кхойтта шо ду, Бовла, ламчохъ, со жаца волуш. Заза даьккхина, хан а ю иза, хьайба бацах дуза хан, ломан лакхарчу даькъашкара сенделла гуш дитташ а долуш.

Жа Хилдехьа дуьгуш ду, Бовлахъ ла а даьккхина, Хилдехьахъ аька даьккха. Дас дуьйцу суна (иза говрашца ву, тлехъ маьхий долчу говрашца), жа Индихула, Чхьаьх а хадош, тлаккха Гурах, юха Сиза-Дукъ, цигахула дла Тонга а юьтуш, Цийллана дуьхьларчу дукъах охьадакхаделахъ, ша Циллахойн-Юоххе буйса яккха меттиг а тоеш, соьцур ву хьуна говрашца, олий. Со малх дикка лахбелча, диь-пхи сахъ доллуш, Тонгарчу дукъа йисте кхочу, жа дерриг а хьуьнчохъ а долуш.

Жа хьуьнчуьра хьала а даьхьна (кхин цхьа сахъ а долу дла), хьацаро, хи санна, дегла а, корта а тладийна, дукъа тле со хьалаваьлча (жа суна нийсса бухахъ ду, Цийллехьа охьа чу дежаш) суна дерриш а лаьмнаш го, тлехула – сийна стигал;

дато, алла, лила басахь, гIаргIулийн жут санна, стигалхула шерша мархаш а.

Дукъ бухъера ира ду, гIаш вогIу некъахо бен, говр яхалур а йоцуш. Цъха дакх а лаьтта цу дукъа тIехь, шура-чопа санна, кIайн гIад а долуш, сийна даьржинчу тIемашца. Цу дакх кIелахь ага хаало, цъха метар хиллал шуьйра, гIеххъа хьалатоьхна буц а ю, бецан орамашца къаж а гуш. Чожара хъала мох а хьоькху.

Со жIарах, – ког-куьг генна дIа а кхуссуш, – охъавуьжу цу дитта кIелахь, нийсса ирах, стигал а хьоьжуш.

Диттан сийначу патаршна юккъехула сийна стигал го суна; сийна, алла, лила басахь (чукIело датон а хеташ), цъханаэшшара, могIа бина, нахаран оханна санна, къилбехъа шерша яйн мархаш а.

Механ тIулгIешца, «шарр-р» деш, патарша ден шога шабарш а. ЮьхьтIехула шийла хIаваъ, бацо дикка шелбина букъ, дакъалуш лаьтта довха хъацар а.

ДIаоьхурш мархаш а йоцуш – хIан-хIа, – лам болуш санна хета-кх суна, со аркъал тIехь Iуьллу лам, хIордан тулгIе ма-яххара, сан са а эцна, ойла а, мархаш генна дуьхьал а уьдуш, генна цъханхъа дегI а дитина, сайн са хъаьдда доьдуш санна, цъхана панахула, паналле, аб-абаде, Iаьршашка...

Сих-сиха го-кх суна и сурт, ялсамани хилча санна иза, цкъа маццах сайна гина йолу, кIайчу мархашца, диттан гIашца, хIаваах логах а хьерчаш, бIаьргашна гуш стигал бен, цъха а дуьне а доцуш кхин.

Суна хаьа, цкъа хиллийла иза, ялсамани гинийла сайна; лила Iанийна стигал, сийна мархийн кIайн гезгамаша, гIа-патарийн хин шабарш, механ Iаьнаран мукъамаша а, са Iаьршашка, абаде...

Со дас сайн самаваьккхича, цу гIенашца – гIенашкара ялсамани махьарца отуш, – цъха бер санна, жима бер санна, бобер санна тилвелла Iуьллуш, я вицвелла, вицвалаза, са дIадахна, ойла а...цъха са бен дацар-кх со, цъха ойла бен, мIаьрго.

Аьхкенад догIа

ДогIан кIуьрлахь тIадмаш детташ – байчу, кIайчу догIан кIуьрлахь, – дитташ изтIаш, патарш лелхаш, коран бIаьргах тIадам хъаьдча, тIадамна тIе тIадам кхеташ, тIадам бужуш, кхин тIехьодуш, догIан кIуьрлахь кIайн Iаь яьлча, малх а кхетча, голтIе баьлча, шен тIам бакъо цаьпцалг санна, бесни къагош, куьзга хъаьжча, – аьнгалин бIаьрг – коран куьзга, – беран бесних тера хета-кх, цкъа дилхинчу – нанас хьостуш, – ши томмагIа тIаьхъа дуьсуш, деладелла нене хьоьжуш: малх а хьоьжу, куьзга доьлу, цаьпцалг тIома яьлла йоьду.

Цъхалха некъахой

Дийнахь сел ул-уллохь лаьгтина хилла цIенош, буьйсана мел гена дуьйлукх, гIенашца юха цъхаьна хила санна...

Буса, батто мархашца цъхаллехь нека къевсича: «ХIинц-хIинца чубужу-кх иза!» – са орцанна хIунда хьоду-кх, гIенах самаоьккхуш санна...

Олхазарна дитт гой-те, я диттана – олхазар; мича басахь хир дар-кх царна гуш долу гIенаш...

Некъаш ма цъхалха дуьсу-кх, ха харца а йиш йоцуш, церан кIамлучу баккъашна гушдерш вай-м дац те, шашь санна иштта девлла лела геннара цъхалха некъахой, гIан-самой вовшах а ийна, уьш вовших къастталц бохуш...

Маца гур ду-кх я мичахь, ган йиш йолуш хIумма а дуй-кх...

...Цхъаьнакхета д1асакъастар бен

Цхъа ц1еххъана цхъаьнга мохъ баьлча, машенан ч1ургаш а ц1евзаш, я цхъанна цхъаь хуьлуш гича: куогах к1охцал г1ойла цунна, ангали т1е ког болийла – бен а доцуш, хьуна гушдерг – и бохам хуьлу меже цхъана кхечун лазош гича, изза меже тохало-кх хьан, ког белахъ – ког а тецаш², гуола хьаьшна гича – пхьаьрс а кхоссалуш..... цкъа лам чохъ, со бер долуш, лахенцара ламанца хьала ахка даккха буьгу пачхьалкхан бажа к1отархула чекхболуш, жима ши эса дитира тхобгахъ, цхъа масех де хьалха, новкъахъ дина хилла долу, бутт буззалц леладахъара, некъ балур бац кхаьрга, аьлла.

Ши эса ч1ог1а хаза дара, тхан даьхнех тера а доцуш, кхера к1ега санна, ц1ен, яккхийчу меженашца.

Х1атис, сан денанас, ч1ог1а лалаш а дуора и шиь, маьрза шура а мийлош, юха, жимма кхиадоладелча, кхехкийначу жоржах бина мело муж а лагтош.

И ши эса д1а ца оьра тхан даьхнашца, кхечаьрца а, – гутгар а цхъаьна хуьлура, вовшашна ул-уллохъ, цкъа а лахар а, кхайкхар а доцуш, вуьш эсий ма-хьийззара, ц1енна гонах а ца хьийзаш. Сарахъ чу а ца дог1ура, т1аьхьа стаг а вахна, ца далийча; ков чохъ а иштта юьстахъхиэбара, вукху даьхнашка, геннара, цхъа к1ирделла д1а а хьобжуш.

Балха т1ехъ шен мукъа хан яьлча – г1алара цхъа стаг вар-кх иза, тхан ден гергара а хуьлуш, – цхъа накъост кхечир-кх тхобга, белсах тесна цхьалго топ а йолуш:

«Х1ара лаьмнаш, шовданаш я1-кх, ма хаза бу-кх Даймохк!» – бохуш, луьйчуьра бат ваьшта ца юьллуш, охьахаар а я тер а доцуш.

Де даллалц аьлла, наб а йина, т1аьхьуо ша хьалаг1аьттича, шен топ а эцна, волавелира, диттана я т1улгана сих-сиха лалажо³ а лоцуш. Дикка лакхахъ топ иккхича, тата тулг1ешца д1асадахара, хи т1ехула, шера т1улг санна, ген-генахъ кхийса а луш.

Стаг, мох санна, охьакхечира: «Урс схьада, урс... хьакха ю моьттуш... йорхалахъ ган а ца гуш... эсана топ кхетта сан...»

Тхойша хьалакхаьчча, эса деллера.

Важа а дара уллохъ лаьтташ.

Стаг Гуьйранна ц1а вахара, жимма воьхна хила а г1ерташ, цигара вада сих а велла.

К1ира далаза дара моьтту суна – пхи де олуш хезир-кх суна – важа эса делла карийча.

Эса Гуьйранна д1а а доьдура, сарахъ цхъамма чу а даладора, «хьо ду-кх» аьлла, кхин хаалуш, цхъа х1ума а дацара, наггахъ лаьхаш хазар бен, дукха ч1ог1а а ца лаьхаш, ша-шега санна, меллаша.

Иза циггахъ карийра схьа, важа дийнначохъ, цу йорхала, охьадижина Гуьллуш санна, корга дег1а т1е а товжийна.

Чекхделира... ца делира, дерриг а акха кегаделира, сан – х1етахъ – беран кхетамехъ, юха х1инца а, шераш девлча...

Масане хезна-кх суна, цхъанхьа ц1ера шен воша велча (шала винчу вешех цхъаь) кхечахъара воша кхелхина бохуш, хезна-хиьна х1умма а доцуш.

«Стаг-м – стаг вара, – ойла йо-кх ас, – цхъа са а, дог а, кхетам а болуш, хьайбанца дерг х1ун ду техъа-кх, я х1ун са, х1ун къайле?»

Южалла яц-кх – хета-кх суна, нахана мотту Южалла, – цхъаьнакхета дасакъастар бен, цкъа мацца а цхъаьна хилла вай, юха а иштта цхъаьна деттадала...

Самавалале самавалар...

Суьйренашца я буйсана, дийнан глар къарьелла, хьайн ойланашца цхъаь вуйсуш, хьо хьуо хьайца хьежаваьлча, айхьа лелорг а, хлара дуьне а, хлара адамаш а, зама а ма эрна гловгла хета-кх хьуна, ма хлумма а доцу хлума, цкъа маццах, беран хенахь, дицделлачу гленах терра, меттахъхьохь цхъа сарташ, цхъа моттарш, линдаглаш, дагалеца дагалецам а боцуш, пана кирчинчу есаллехь...

...цкъа лаьршашка, азалле, аб-абаде хьаьдда ойла-ненах тилла клорни санна, орцанца орца доьххушехь шен орцанца ма-диссара, – ойла хьаьвззий юхакхочий-ц, хьуна улле охъалахлуш, хьобцанна хьан глайгла хьеша...

...ойла товжо гловла яц-кх, ойла йижо, лехо, гушдерг бен гуш хлума доцчу сел готтачу дуьненахь...

... заманаш ма даихна-кх, ма лена-кх хиш, хлордаш а, умматаш а делла-кх иштта, иэс а, хилар а я лар а йоцуш, буйннал йоцчу лаьттан цинцо цхъанаметтахь гуо а хьийзош...

... хьан юрт а иштта лаьттар-кх цкъа, лакхара арц а, сийна бай а, хьан когаша глиттийна чан азаллехь ца а юьжуш...

... хлара дерриг а цкъа чекх а даьлла, хьан гленан тай хьадча, самавалар муха хир техь-кх, мича махкахь, хьаьнца лулахь... хаттарна жоп хир дуй-те, хлун хобттур-кх, ахь хлун аьр-кх...

... кхана а иштта хлара гловгла юха, туьтм лаьжгаш, хилланаш, моттарглийна куц-кепаш, шалхаллаш цлер-хазамна: хьал-де, болх, могошалла а, да-нана а деца ирахь...

... юха а хьо хьуо хьайца иштта, хьайн цхьаллийца цхъаь висча (суьйренашца я буйсанна, дийнан глар лахлуш), айхьа лелорг а, хлара дуьне а, хлара адамаш а, зама а цхъа моттаргла гур юй-ц хьуна, цхъа хлумма а йоцу хлума, айхьа-хьайна дала цхъа жоп а доцуш, цхъа хьесап а я хаттар а...

... хьайн ойланца вуйсур-кх хьо, хьайн цхьаллийца, хьуо-хьайца, ойла товжо гловла лобхуш, ойла ялхо, лехо, мацца а глан чекхдаьр-кх, хьобжуш, чекхдаларна кхобрушшехь, юха а цу хиллана ваца, цу шалхонна, моттарглийна, гушдерг бен гуш хлума доцчу кху десачу дуьненахь...

... самавалар лолда-кх хьуна, – самавалале самавалар, – глан а, дуьне а цхъаь дуй а хиьна, хьуо а гленан сибат дуй а, самахчу хьуна цкъацкъа гуш хета хьан гленан дайна сибат...

¹ Ст. Орджоникидзевски

² Тецаш – дилх хьашар.

³ Илажо – герз тухуш, бляьргаца лоцу меттиг.

25 апрель - Нохчийн меттан де

Мамакаев Мохьмад**Со вина де**

Поэма

1

Меца борз санна,
 Оьґазе догӀу Іас –
 Мартанак хкеташ
 Яьккхинчу гӀайри тӀехь,
 Къеначу кхура кӀел,
 Оьшучо кагӀина,
 Дайн хӀусам лаьттина.

Диг аса схьаэцна,
 Хьуьнах яха кечьелча,
 ЦӀехьхана иккхинчу
 Лазаро хьовзийнчохь
 Барзьелла сан нана,
 ГӀораха дӀаяьлла, –
 Йоьжна ша лаьттинчохь.

И хууш, шен мехкан
 ГӀиллакхца ларвала,
 ЦӀера ваьлла сан дада.
 ГӀо доцуш, ша йисна,
 Сан нана хьаьвзича,
 ЦӀхьа Бабу, дог лезна,
 Цунна орцах еьна...

Цкъа гай тӀе куьг хьокхуш,
 Цкъа, айлой, гӀо доьхуш,
 Элчанан цӀе йохуш,
 Сан нанна кӀант валар –
 Далла тӀедиллина,
 Лулара йоккха стаг
 Лерина хьаьвзина.

Реґаца дарц хьовзош,
 Гила борз цӀхан угӀуш,
 Чилланан бутт кхачош,
 Сан ненан дог дина,
 Йоккха стаг екхаш,
 Тхан дена шоллаґа
 Доьзалхо – со вина.

ЦӀийзина меца борз
 ХӀонс йоцуш дӀайоьдуш,
 Сан цӀонга хадийна;
 Юкь тесна и доьхкуш, –
 Суна цӀе тиллина,

Худархо совваьлла,
 Худар-кад тӀебезна.

2

И дийцар керла дац,
 Иштганиг со цӀхьаь вац.
 Со санна бер дина –
 Хийла ден дог дина.

Ма дарра хууш вац;
 Дийцарехь цундела,
 Цкъан цкъа а и де сан
 Чаґарца даздеш дац.

Делахь а, цӀхьаволчо
 Вина де къастадо,
 Йиш-ваша схьагулдой,
 Чаґаран кад айбо.

Къанвелча кьурд а бой,
 Шен хенан чот яйӀо.
 Даханчух дозал дой, –
 Хабарца и вахло...

Кхиволчо къастадо
 Къийсамехь тоьлла де,
 И хастош кад айбо, –
 Доьналлех воккхавеш.

Бералла сайн хасто
 Ас ала дисна дац:
 Со вича дейиша
 Шун дахьаш еьна яц.

Девашас, яхьваьлла,
 Уьстаґа а ца бийна.
 Йоьжначу сан нанна –
 Чорпин кад ца нисбин.

Сайн дуьхьа и цкъа а
 Со халахетга вац.
 ГӀелъелла сайн нана –
 Ша йитар дицлуш дац...

3

Воккхаве со тахна:
 Махкаца суо висарх,
 Вон-дикий ловш цӀхьана,
 Айса некь цуьнца барх.

Бохамо хьовзийнчохь
 Суо гӀорах цаваларх,

Халонна кѣл висчахъ, –
Даймахко суо ларварх.

Хинца а сан дагахъ
Лаьтгаш ду и денош:
Къийсамо дов дахъаш, –
Тишделла вайн цѣнош...

Даймехкан ярташкахъ
Лаьттина гийла гирс,
И керла некъ бахъаш –
Вайн баьгна милтан чиркх.

«Цхъа урд дуьйш ши ваша
Тарвелла дуьне дац,
Шу гѣрта юрт тарьян,
Аш дуьйцург дош ма дац!»

–Бохуш, хьо чугѣрташ,
Хьо сацо со гѣрташ;
Лод ягош, туй туьйсуш,
Ахъ даге куьг лобцуш...

«Ма хьовза хьо вохий,
Артеле бен некъ бац», –
Хьо кхетча воккхавеш,
Ас хьобга бахар а.

4

Дицлуш вац со, накъост,
Говр юкъар вай йича,
Лерина дѣхъарчош,
Ахъ дирста лачкъаяр.

Юкъарчу бахамна
Гирс вовшах вай тоьхча,
Хьонхалха даьккхина,
Иуьллура нох доьхна...

Уьрдан шу дѣабайча,
Кханенах ца тешаш,
Генарчу Ианнашкахъ
Ахъ ирзу ма лехна.

Къайлаха чувѣна,
Юкъарчу божлашкахъ,
Хъайн расха алаша
Аматца ахъ лехна...

Массо а цхъабосса
И говраш схъаяйча,
Хъуо санна веанчу
Товсолте дѣхъаьжча;

ПаргІатан юьхъ-басца
И хъайна карийча,
Дог-ойла хъан хъаььна, –
Артелехъ хьо висна.

Шен ков-керт дѣатесна,
Генара ирс лаха, –
Гишлошьѣш къахъѣга
Элмарза дѣавахна...

5

Дицлуш вац, доттагІа,
МостагІчун Іаьржа дог,
Цо, лечкъаш, осала,
Йиттина шалгон топ.

Къамелан къийсамца,
Вай нийса некъ лохуш,
Цо, кора кѣл веьна,
Вайн вийна и лоху;

Дош аьлла валалий,
И стоьл тѣе вуьйжира.
Кхайкхина лор वालीй,
Дог сецна дуьйжира...

Дицлуш вац, доттагІа,
И жоржан худар со,
Вай цхъаьна вовшашца
Дог цѣна декъна пхьор.

Сатасле гѣвттина, –
Асар дан эхар а,
Тачанкехъ, тевжина,
Тар тесна, некъ бар а...

Тахна сан Даймахко
Сийлахъа шен некъ хьо,
Мокхазе дегІ доьлла, –
МостагІна дуьхьло йо.

Со лелийн цуо шеца,
Шен дагахъ кхеби со;
Къийсамехъ вай леташ,
Ца дитин – ша сан дог.

Хьо санна, ирсаца –
Со вина, доттагІа,
Вайшиммо къийсамца
Баьккхинчу цу новкъахъ.

И хало Іаьвшина, –
Махкаца хьо чІагІлуш,

Къийсамехъ чакчийна,
Болатяхъ то тарлуш.

Къийсамехъ вай тоьлларг
Суо вина де хеташ,
Бабус цѣ тиллинарг –
Ас цкъа а дездеш дац.

Вина вац цу буса –
Эвлистехъ борз угѣш,
Луларчу цу Бабус –
Сан «Дага» цѣ йоккхуш.

Со вина, хъо санна,
Бакъонца вай тоьлуш,
Мостагѣчун харцонна
Вайн тоьпан хѣоъ боьдуш.

Ца кхоьруш, къийсамехъ,
Даьккхина сирла де –
Даздер вай, дѣаиэца,
Буьззина кад айбе!

Мотт

Со хестош, векаш ву илланча.
Сан азца дуцуш шен говза дош,
Къийсамехъ гур бугѣу векалш а,
Базаршкахъ сийсаз а аш со бо.

Ас харцлубьш, шух цкъа а бех ца во,
Мерза аз назманче дѣделла,
Некъ сирла шун бина богѣу со,
Дахар а сайн азца ас дегна...

Сайх тешна кху араваьлла хъо,
Вуьгур ву, некъ хъоьхуш, дѣо генна.
Гѣо дийр ду ас чѣагѣдан гергарло,
Хъаьннца а, и вагѣлахъ догѣѣна.

Сан лепарш ахъ лардахъ, назманча,
Ас лур бу ницкъ стигла хъо ваккха!

Даймахке

Хъо муха буьйцур бу хабарца?
Вайн безам ѣалашбал дош ма дац.
Сайн безам лелор бац ас дашца;
Дош дижна, и безам тарло бан...

Дѣаалахъ, дош мохо дѣахъур ду,
Кехат гѣехъ макхделла, и довр ду.
Хѣан-хѣа, ас хъо дашца буьйцур бац,
Ца дуьжчу дагна бен дѣалур бац!

Нагахъ дог дѣадижча, цо шеца –
Дѣаоьцу даимна безам а...
Хѣан-хѣа, ас хъо дашца буьйцур бац,
Ца дуьжчу дагна бен дѣалур бац!

1956

***

Хъанна еза хъо, шийла ѣожалла?
Карор вац-кха, ткъа, вала лууш верг.
Мерза хета дуьненан хазалла,
Мила ву те и, мелла, ѣаьбна верг?

Дѣлахъ а, догѣу вала везаш де,
Гѣеоьцу и эхъана кѣл ца виса;
Халчу новкъахъ
стогалла ѣоьцург деш,
Дийна воллушехъ, велла ца вижа!

1956

1965

Дикаев Мохъмад

Дай баьхначу махкахъ

Суна гина хийла аре,
Суна гина хийла мохк,
Дай баьхначу махка варе
Ас сатуьйсус баьккхи ког.
Бердакѣлахъ, винчу юьртахъ,
Нийсархошца къамел до,
Кхузахъ кхиьна хѣора буьртиг
Ас сайн мара хъарчабо.
«Мерза хуьлу муьста берам,
Нанас хъалха биллинехъ,
Илли ала хъо ма кхера,
Дог ахъ цунна дѣаделлехъ», –
Боху соьга юьртахоша
Органа йистахъ, пхъоьханахъ;
Гаьннаш лийчош, лаьтга кхораш,
Стигла хи чу ѣижина.

1953

Нохчийн хѣусам

Суьйре шийла, шийла еача,
Дадас тухий дечиг доккху;
Цкъа ца веана хъаша веача,
Водий нене ас кхаь боккху.

Хъешо шена гинарг дуйцу –
Тховса тхоега муха кхаьчна,
Царо-м сийна суйнаш туйсу,
Кхехка нохчийн мерза кхача.

«ВогIург, воедург, юучух кхетта,
Вахар ирс ду» – дайша аьлла,
Нохчийн хIусам шийла хетта,
Цхьа а хьаша тIех ца ваьлла.

***

Сан деда даьндаргех
Ларвинчу вертанах
Со теша мегар дуй
Кхевсинчу догIанехь,
Дог-йовха латтор вуй
Ламанан шелонехь?
Леррина тIорказ чохь
Лелинчу вертано,
Довзална там бечу
Бакхийчийн безамо,
Со хьалхавоккхур вуй
Тухучу кьоранах,
Суна и тарлур дуй
Йовхачу хIусамах?
Ца теша йиш юй сан
Кьонахчун вертанах?!

Кьинхетаме Нохчийчоь

Балано бIарзийна
Газотан Нохчийчоь!
Хьох, акха ю бохуш,
Кьихкина хийла нах.
Ма бIаьрзе хилла уьш,
Ахь хьосту бер ца гуш,
Хьан дагца хьаьрчина
Кьинхетам ца хаьлуш;
Ца хууш, йоьхначу.
Буйсанна ахь дохурш
Кьонахчун синош дуй,
Ахь кьуйсу паргIато
Вайнехан безам буй.
Балано бIарзийна
Обаргийн Нохчийчоь!
Газото хьан деган
Кьинхетам кьийлина,
Кавказан тIамо хьан
Стогарш чуййзина,
Амма хьо доьналлех
Яккха ницкъ ца хилла!
Хьан барган, безаман
Йогу цIе суна го, –

Хьох, маьрша Нохчийчоь,
Сан даго дозалдо.

Дог аьлча а, аьрха дин

Де дийне мел дели
Iаламан дуьхе
Кхиа сан ойланна
Беха некъ бу,
Цу новкъахь адамийн
Кьайлене кхача,
Батта тIе санна,
Хала ма ду.
Цу новкъахь кьаьхьа а,
Мерза а денош
Яхь йолчу кIантана
ТIехIуьтгуш ду,
Шен махках, шен халкъах
ЧIогIа бIобулуш
Волчуьнца гIоьртина
Уьш хуьлуш ду.
Кхолламца кьийса а
Доьналла долуш,
Сан кийрахь дог, аьлча а,
Аьрха дин бу.
Я дуьрста, я жулар
Юллуьйтур йоцуш,
Яйдакха паргIато
Шен ларьсш бу.
Нагахь цхьаь, вицвелла,
Нуьйр тилла гIортахь,
Цо делан Iаьршашка
ДIахьажор ву.
Сан динна урх таса.
Нуьйр тилла вогIург,
СагIийна хIума яллал,
Декъаза ву!
Де дийне мел дели,
Карзаха буйьлуш,
Уьду сан челахчу
Ойланийн дин.
Адамийн гIиллакхийн
Дуьхе ца кхуьуш,
Генарчу Баттана
ТIекхечи и.
Амма ца кьарло дин,
Мел чIогIа хIоттарх,
Мел мерза хIоь баларх,
Iеха ца ло.
Адамийн кьайленаш
Схьаюьйлу хьоста
Мичахь ду ца хиьча,
Дог ца Iало.
Бала хьо дуьненан

Массо а маъше,
Босса хьо кьайленийн
Готгачу кийра,
Аьрхачу сан деган
Тешаме гила,
Сийлахьчу кьийсамехь
Хьан аьтто хуьлда!

***

Дагна синтем лосьуш,
аре теллина,
Безаме сагуйсуш,
ойла гелейна,
Буйса Iаьржа хиларх,
беттан лар гина,
Ирсах дог ца дуьллуш,
ас сайн некъ бина.
Суьйре, Iуьйре юлуш,
сайн юкъ йихкина,
Некъах тилларг вицвеш,
говр ас хихкина;
Пана махкахь буьрса
дарцо хьовзийча,
Ирсах дог ца дуьллуш,
хийла некъ бина.
Мохе, малхе вуьйлуш,
юьхь ас Iаржийна,
Ойла массо хенахь
цIена латгийна;
Эзар балех волуш,
эзар кхаь хилла,
Ирсах дог ца дуьллуш,
ас сайн некъ бина.

Сан безам

Хьан Iаьргаш, кхерамо лаьцна,
XIун деьна ца хууш, лаьтта.
Собга а и хало кхаьчна,
Вистхила дац хьобга атта.

Бехк бац, хьо сов йоьхна хьийзарх,
Со-суо ву шекваьлла сайха,
МостагIе ца кхоьруш дийцарх,
Безамах озало вай.

Безамо шена стаг юххе
Ца витарх со тховса тешна,
Хьоб ала кечдина хьалххе,
Дац хьуна сан кьена дешнаш.

Сан безам неIарехь сеца,
Эхь хеташ, деьна бер санна,

Ца хIуттуш ойла дIахеца,
Ца хууш, хIун эр ду шена.

Сан безам кура ца хилла,
Шех лаьцна даккхийра дуьйцуш.
Мотт Iамо гIерта бер санна,
И дуьххьар ког боккхуш, кхийна.

Докка Кагерманов

Нохчоллин генаш, я сан деган пхенаш

Нохчийн мотт,
Ас ладег Iарна ахь олучу
Дайн иллешка,
Бабас буса дуьйцучу
Хьан туьйранашка.
Ахь цаьрца Iамийра со
Харцдуьне довза.
Хьан ойла еш вийлла со
Даймехкан лаьмнашка,
ГIа-патарх юкълучу
БIаьстенан хьаннашка.
Хьан марзонца гIиртина
Жил Iалам довза.

Нохчийн мотт,
Ас ладег Iарна хьобга
МаслаIатна буьйцуш,
Кхолламан лард йилла ахь
Заахало дуьйцуш,
Тотьшаллехь безамахь
Ахь ирсе берзийна.
Гина дера дов а
Ахь машарца хуьйцуш,
ДоттагIша санна
МостагIшна куьйгаш лосьуш,
Хьан беркатах даима
Со воккхавийна.

Нохчийн мотт,
Хьоб бийца хуучарах
Хилла со хьобгуш,
Сайн хаарийн кьеллина
ГIайгIане а обгуш.
Iамо лууш баккхийчаьрга
Ла а дегIна,
Хезна махарш дохуш,
Дешнаш нийса лосьуш.
Сайн хьабвхьенехь лелла со
Деган нур соьгуш,
Хьан хIора дош лаца лууш
Дешин гур ас бегIна.

Нохчийн мотт,
 Айса лаяцна дош хазо
 Со араволу.
 Пхьобьха ца го. Ши стаг ву
 К1ажвахна вольуш, –
 Кхечу маттахь ч1ог1а
 Хабаре ваьлла.
 Со гича, лаяцна малх санна,
 Юьхь т1ехь кхоьлуш,
 И шиь вьоду кхаьрдаш,
 Кхин а г1арца вольуш:
 Боху: «Ваши, х1ун дийр ду?
 Вайн мотт д1абаьлла!!!»

Х1ан-х1а, бакь дац, ма ала,
 Сан кьам ца делла:
 Заманийн, кегарийн мекха
 Матах йобьлла.
 Цундела нохчийн метан
 Хаза йиш хаьлла...
 Ма ала, ма ала нохчийн мотт
 Д1абаьлла.
 Ма ала, ма ала цуьнца вайн кьам а
 делла.
 Ма ала,
 Ма ала,
 Дохковала.

Гиллакх

Гиллакх, хьох ду
 Воккхачун сий деш г1аттар,
 Баьрче воккхуш, могшалла,
 Хьал-де хаттар,
 Жимхалла дан кийча
 Не1аре х1оттар,

Гиллакх, хьох ду
 Бакьдерг эсала алар,
 Вас хилла долчунна
 Къинт1еравалар,
 Дош к1он аьлларг бехкана
 Дохковалар,
 Мотт к1еда кхолларна
 Хастам бо ас Далла.

Гиллакх, хьох ду
 Ненахой сийлахь ларар,
 Стунцахошца нисбар
 Эхь-бехкан ларам,
 Барт эг1ача цаьрга
 Ца хьежар гара,
 Оьздангал кхолларна
 Хастам бо ас Далла.

Гиллакх, хьох ду
 Воккхачун некь ца хадор,
 Хадийнарг бехк боккхуш
 Ца 1адор,
 Вьодург, вог1ург цунах
 Новкъахь ца кхардор,
 Оьзда нах кхолларна
 Хастам бо ас Далла.

Гиллакх, хьо Далла
 Кхоьллина деза,
 Хьекьал а делла хьан
 Ни1маташ довза,
 Дезачохь, девзачохь
 Деха хьо г1оза,
 Хьо деза кхолларна
 Хастам бо ас Далла.

Гиллакх, хьо ду-кха
 Ялсаманин хьоза,
 Хьобьгахь ду, боху,
 Фирдовсан и дог1а,
 Ахь г1о делахь, долиьча
 Мийзан оза,
 Хьо деза кхолларна
 Хастам бо ас Далла.

Гиллакх, хьо даздарна,
 Сайна хьо марздарна,
 И марзо ч1аг1ьярна,
 Хастам бо ас, хастам бо
 Везачу Далла.

Оьздангалла

Оьздангалла, хьох ду
 Т1аь1на ладог1ар,
 Шен са 1ехош, беса бохь
 Ца бог1ар,
 Эг1амна доцу бахьанаш
 Ца лехар –
 Оьзда нах кхолларна
 Хастам бо ас Далла.

Оьздангалла, хьох ду
 Кхача даар ца кегор,
 Дуучохь даарийн цуьргаш
 Ца легор,
 Дааршна юккъехь вольуш
 Цергаш ца кьегор –
 Оьзда нах кхолларна
 Хастам бо ас Далла.

Оьздангалла, хьох ду
Лерина ца хьежар,
Нехан зударшна совнаха
Ца кьежар,
Добьха хьадда топ санна,
Хьошалг Iахь ца вожар –
Оьзда нах кхолларна
Хастам бо ас Далла.

Оьздангалла, хьох ду
«Ас, со» сов кIезиг бахар,
Лакхе езаш нахал ша
Хьалха ца вахар,
Наха аьлла дешнаш
Шен дола ца дахар –
ЦIена нах кхолларна
Хастам бо ас Далла.

Оьздангалла, хьох ду
Гай йора, оьзда кхабар,
Даарийн шортонах
Вузале Iабар,
Шена ца тайна чам
Нахехь ца хьабар –
Оьздан нах кхолларна
Хастам бо ас Далла.

Оьздангалла, хьох ду
Довзал нисбар шен шуьнехь,
Довзална довзийтар
Iадаган дуьне,
Кхеторах жоп дехар
Довзалан нене... –
Оьзда нах кхоолларна
Хастам бо ас Далла.

Оьздангалла, хьох ду
Бераш шайн бехках хебар,
Бехк боккхуш дас, нанас
Мотт кIеда лебар,
Ца гайтархьама
Берийн бIаьрхино ледар –
Оьзда нах кхолларна
Хастам бо ас Далла.

Оьздангалла хьох ду
Боберех кьахетар,
Церан гIелаллех а
Дог хууш кхетар,
Царна хезначохь
Велалуш ца этIар –
Оьзда нах кхолларна
Хастам бо ас Далла.

Iадат

Iадат, хьох ду
Iалашвар висинарг
Ирс дайна цхьалха,
Хьаьрчинчу балеха
Ваккхар и хьалха,
Дог хьостуш цуьнан са
Даккхар а малха,
И Iадат хиларна
Хастам бо ас Далла.

Iадат, хьох ду
Воьссинчу хIусамехь стаг
Дог цIена гIелацар,
Лурвоьллехь и ларвар
Наха чIир эцарх,
И чIир йитталц хIусамдас
Ког ца хецар,
И Iадат хиларна
Хастам бо ас Далла.

Iадат, хьох ду
ЦIий хьаьрчинчо юкь ястар,
ЦIийнах, юьртах иза
Къайлаха къастар,
Куьзган хьалха йошуш
Шен юьхь ца хьастар,
И Iадат кхолларна
Хастам бо ас Далла.

Iадат, хьох ду
Ваша воцчу йишас шен
Вешин чIир екхар,
ЧIир еккхалц йишас
ХитIахь ког ца хьекхар,
Хезаш, ца хезаш
Безамна йиш ца лекхар,
И Iадат кхолларна
Хастам бо ас Далла,

Iадат, хьох ду
Ден бисинчу куйнан сий
КIанта лардар,
Ден хилла гIиллакх цо
Ша-шеца хаздар,
Тайпанна юьхькIам берг
Добналлехь чIагIдар...–
И Iадат хиларна

Хастаме бо ас Далла.
Iадат, хьох ду
Лулахойн вонехь ков деллар,
Хьешашна даа, мала

Хьалха диллар,
Парг1ат хила, аьлла
Х1усамдас дуй кхоллар,
Комаьршо хиларна
Хастам бо ас Далла.

1алвади Шайхиев

Алахьа, нана, сан аганан илии

Алахьа, нана, сан аганан илии,
Гой хьуна, со-м х1инцаь
бер ма ду, нана.
Чот ма е хиларх а шераш т1ехтилла,
Добху хьоь, аганан илии сан ала.

Хьо ю со 1амийнарг комаьршаллина,
Адамех теша а, уьш доггах деза.
Алахьа, нана, сан аганан илии,
Сан деган безаман мерз иза беца.

Гой хьуна, беца мохь
белшаш т1е билли,
Нигат ду халкъана йовхо луш вага.
Алахьа, нана, сан аганан илии,
1амавеш дош деган чарха т1ехь ага.

Тешалахь: валлац со набарна 1илла,
Кийча ву сахиллалц ладег1а хьоьга.
Алахьа, нана, сан аганан илии,
Шерашца, ц1ийх д1ауьйш,
и дагах доьлла.

...Буйса ю тховсенан
ша цхьаь да хилла,
Седарчийн цинцаша зарзйина текхаш.
Со теша, нана, хьан аганан илии
Диен д1аьндарг карор яц.
И хир ду дехаш.

***

Боца некъ ас сайна хоржу.
Беханиг – к1антана ло:
Дарц хьоькхуш, юьхьмарш цо йожу,
Амма хьо хьалхахьа г1уо!

Кхачор бу сайниг суьйранна,
К1анта некъ кхане бийр бу.
...Дас иштга соь цкъа 1уьйранна
Новкъа ваьккхина ву.

***

Сайн мехкан сийлахьа илланча
Хир воций хиьча,
Ас х1унда яздо диллина
Х1ора дош ц1ийца?

Со х1унда воьлу 1уьйренна,
И екхна еьча,
Кхана суо д1акъастар уьйрашха
Сайн даго хьехча?

Ас синтем ца лехна дахарехь, –
Некъо д1авоьху.
Къар ца луш – иза ду амалехь –
Сайн хьаьркаш лобху.

Декор ду иллеш а башханаш,
Со кхета, кхана.
Нислур ду сайнчара там ца беш, –
Иштга ду дахар.

Деллахь а яздо ас диллина –
Со-м ваций къорам.
Некъ баккха сайн деган иллина
Ирбина къолам!

***

Мамакаев Мохьмадана

Цо нигат динера ирсана,
Массарна хьоьхура зовкх.
Вехара нахана виллина,
Цаьрца деш шен дахар токх.

1алашо сирланиг хьоьхура,
Комаьршша безам д1алуш.
Б1аьрсица б1ешераш тоьдура,
Цхьа вахар – шениг – ца гуш!

***

Тахна а хьалхе со г1аьтти,
Юкъах а даьккхина г1ан.
Пал туьйсу сайн цхьаллин баьрчехь:
Х1ун дина?
Х1ун дисна дан?

Узу ас селханалера
Х1ора г1улч,
Сайн х1ора дош.
Г1алатло яьллехь ву къера,
Цхьаь аьллехь цхьаьнга ца товш,

Хуттур ву и волчу кетІа
КъинтІера и ваккха со.
Цхъа де-м вайн – цхъа обмар еца,
Масане хила тарло?

Бехкаш а Іажаркхах хъекъа,
Шен хеннахъ ца тоьхча цел.
Оьший, ткъа, лелаян мекха,
Йиш хилча баккха вайн мел?

...Чекхдаьлла де аса лубьтту,
Дололе сайн керла де.
Дан дезарш хьалхахъа хІубьтту,
Дебаян адмаллин цІе.

БІешераш-бердаш

БІешераш – бердаш ду,
Историн тулгІеша цистина.
Адамаш – тІеш ду,
БІешарера бІешаре тийсина.

Цара шайн белшаш тІехъ
ДІакхобхъу бІешераш
Сий дина.

Адамаш – тІеш ду
БІешарера
БІешаре
Тийсина.

***

Аганан иллешца дубнен чу довлу.
Тийжаро техкайо вайн кошан гІовла.
Вай доьлу.
Вай доьлху –
Кхоллам бу иштта.
Вайн делар.
Вайн делхар
Йиш яц-техъ литта?
Зевне аз, весет деш,
Дита тІаьхъенна,
БІаьргаш чохъ малх хирриг
Масо а денна?

***

Шен меттехъ дош аьлларг
Хъекъале лерина.
И ала ца хиьнарг
Іовдал ца лерина.

Шен дашах тамаш беш,
Ша хесто ваьлларг-м,
Беламе ваьккхина,
Іовдал ву, аьлла.

Юьртахъ Іубьре

Іубьре, даим санна, йоблу,
Къегош маьлхан дашо цергаш.
Бой дІатоттий, кор сайн доьллу:
Аре йогу зазан цІергахъ.

Кхуззахъ кхиьна керла гІишло,
ДІогахъ ялтин тулгІе техка.
Юьртахой сан, цхъацца-шишша,
Шайн-шайн балха боьлху чехка.

Уьш бу кхуллурш мехкан токхо,
Дахар денна хаздо цара.
Хьобстур варий, ткъа, со зовкхо,
Иштта адмаш дацахъара?

***

Со стенах воккхаве
маьлхан дуьненахъ?
ХІун лаам Іаьвшина, сайн Іамал еш?
Ас ирс а ца лобху аналлин генахъ,
Сайн кхоллам айсса беш,
Цунна ву теш.

Сан дахар,
Сан вахар,
Юкъ ехкар – маржа! –
Къийсаман дорцан бой
Сан башлакх ю.

Толаме гІулч тесна,
Сайн лаьттахъ варжа
Сан деган Іалашо ю!

***

Цкъацкъа шовда хилла,
Цкъацкъа – ломан хи,
Декийтийша илли,
Декийтийша и.

Шовда оьшу хъаьна,
Аьрха – ломан хи.
Илли оьшу аьхна,
Шога оьшу и!

Илли – дахар санна.
Дахар – шовда-хи...
Илли дезац хъанна?
Дахийтийша и!

Исмаилов Абу

Нохчийн мотт

Хьох лаьцна суна а дуьйцуш,
Башломах лешара хиш.
Зарзарша вовшашка буьйцуш,
Со кхетош локхура йиш.

Г1а-патаро шабарш дора.
Д1аихначу шерийн лар
Суна вайн тархаш т1ехь гора,
Озийча набаран тар.

Хуьлура наб санна ховха,
Да1 санна хуьлура хьо.
Сан лазам, сан дегайовхо,
Сан изшам, сан толам – хьо.

Хийла кьам дехачу меттехь,
Буьйцучохь юкьара мотт,
Сан дагна хьо хийра хеттехь,
Бицбелла хир бара хьо.

Кхин стаг ца хилча, хьо бийца,
Ас сайга кьамелаш деш,
Хийлаза хъан марзо ийци.
Дела ву оцунна теш.

Некъ

Доккхачу лаьтта т1ехь
Цхьа г1улч а яьккхина вацахь,
Хала бу беа некъ –
Ненера не1аре кхаччалц.

Дуьххъара хъан болар...
Вара хьо ча санна партал.
Цу некъах хьо воллалц,
Вуьйжира хийлаза бертал.

Йоьлура хъан нана,
Баьргаш чохь ирсан суй богуш,
Хъуна цу Iуьйранна
Ц1аьххъана карийча когаш.

Хъайн ага дицдина,
Вогу хьо, и когаш текхош.

Цкъа цхьаммо идийнарш
Ахь х1унда идадо некъаш?

Айхъа хъайн некъ билла.
Некъ бита нахана ала:
«Ма деса ца хилла,
Хъан нанас техкийна, ага!»

Хьобкьийла

Заманан къайленаш йовза,
Дуьненчу йиллинехь не1,
Хуьлда хъан декъала, г1юза
Юьхъара ахь лаьцна некъ!

Харцонца къийсаме вийла,
Адамна дика болх бан,
Ахь дага мел лаьцнарг хиллехь,
Дебийла, дебийла хъан!

Цхьаммо ирс оьцур-кха, бохуш,
Кхийинехь беркате кан,
Кханенна дуьхъала вогуш,
Хьобкьийла, хьобкьийла хъан!

Даймохк

Сийна х1орд д1амаллал,
Хьогах со велахь,
Хьо ю сан хьогалла,
Дай баьхна мохк.

Сутара кьурдаш деш,
Мел дукха мийларх,
Со цкъа а Iебар вац.
Iебар вац хьох.

Кхачийна дег1ера
Ахь делла г1ора,
Б1ал бохош,
Д1ахецна карара нох,

Цкъа ирхо йоккхучохь
Вожахь а гора,
Со цкъа а Iебар вац,
Iебар вац хьох.

Хъан стигла хъаьжжинчохь
Висахь а Iилла,
Собца хьо хилалахь,
Дай баьхна мохк.

Ницкъ лолахь чекхдаккха
Т1аьххъара илли –

Тпаккха а Іебар вац,
Іебар вац хьох.

Дош

Аьлла долу дош аланза
долчу дешан лай ду.
Нохчийн халкъан кица.
Мел генара хьаьжча,

Лам санна хаалуш,
Сан дош, хьо хилалахь.
Багара дІадаьлча,
Безаман йовхо луш,
Дегнашка дижалахь.
Мичча а хьо кхачахь,
Оьзда а, комаьрша,
Гиллакхе лелалахь.

Мецачунна – кхача,
Цомгашчунна – маршо
Хуьлуйтуш декалахь.
Ког маса хьадалча,

Сол хьалха а далий,
Нийса некъ харжалахь!
Мотт шера геланча,
Сан дагара алий,
Дуьненчу даржалахь!

Сиха ву со

Беран бІаьра нана санна хьобжуш,
Сиха ву хьо, соьга эли ахь.
Со хиларна сиха, корта кьобжа,
Некъан дорцо кьиза агна юьхь.

Ши ког биллал меттиг тоьу цхьанна,
Ткъа вукхунна дуьне готта ду.
Сих а ца луш ваха лиьна хьанна?
Кху дахарах Іаьбнарг мила ву?

Берахь дуьйна кху
лаьмнашкахь ваьхна,
Денна муьйлуш ломан чехка хи.
Хаац суна-м, сан синтем цо баьхьна?
Я хила а хиллий техьа и?

Гина суна: сахуьлучу хенахь
Маьлхан гІаттар, яржош дашо кхес.
Гина суна: бода цоьстуш генахь,
Туьран диттахь тера тоьхна ткьес.

Цец а дуьйлуш, бІаьрла делахьежаш,
Массо хІума бери тергалдо.
Цу ойланца кху дуьнене хьежа,
КІордадарна кхорьу сиха дог.

Сиха хиларх, суна бехк ма билла,
Иштта ю-кха хІара зама вайн,
Лууш ву со цунна «БІиллиг дилла»,
Иза эшош, кхерсто лаам сайн.

Доьшу ас

Хьан чевнийн моьнаша
Яздина хьаьркаш...
БІов лаьтта,
аьрзуан
бен санна.
Мархашка яьлла.

Ю иза сан халкъан
Ирсечу таханен теш.
Цецвала меттиг бац,
Цхьана дас
Мацах цкъа хьо йотта аларх,
Хьо юттуш
Къахьегна
Куьйгаш ду
Сан дагахь дерш.

ТІулгийн мукьамаш

БІов лаьтта,
мокхазан бердах
дІаийна.

Мазкъйоблла
наж санна,
орамаш тІулгех
чекхдийлла,
адамийн куьйгаша
мацах цкъа йоьгтина хилла
гІар йоцчу
пондарчас
тІулгашца
даьккхина
илли.

БІов лаьтта
мокхазан бердах
дІаийна.
Десачу
корашца,
бІарзвелла
илланча санна,

гена дІахьобжу и
лаьмнашна дехьарчу ара.
Стенна
сатуьйсу цо,
ладобгІу
мила схьаваре?

БІов лаьтта
замано
юкь йиьна
хара-поп санна.
Яьсса чарх –
лаьтта и,
шийла дарц
син метта
чухула хьийзаш.
БІешерийн
мацалло
бакьийна
цкъа буьзна лаьттина кхийра,
хьо юха хьан бузор-техьа?

БІов лаьтта,
тІулган юьхь
заманан дорцаша аьгна.

БІаьсте

Стенгахь лиелаш ю хьо, БІаьсте?
Хьоб ладегІа, гІелвелла.
Чехка йуола, сан дог хьастий,
Некъах тилла ма лиела.

Схьахезаш ю генахь гІовгІа.
И хьан онда буолар ду.
Ахь совдаьккхи маьлхан совгІат.
ХІинца суна хьо гуш ю.

Нуьре сибат! Сийна дари!
МаргІал месаш! Зевне аз!
Иштта башха хьо схьаяре,
Хийла сатийсира ас!

Гучуели нускал санна,
ХІара латта хаздина.
Сан дуьхьа ца хилча, хьанна
Ахь и хІаваь марздина?

Цо вахийна хІинцалц хьегнарг.
БІаьсте, хІунда хьиехадо?..
Къена догІмаш, къона дегнаш
Ахь цхьабосса Іиехадо!

Ненан дог

КІанта-м ша, кхийьначу цІахь санна,
Дика Іаш ву, бохуш, яздора.
ХІетте а цу ненан-мисканан
ГІийла дог са ца туьйш Іийжара.

Цу даго вониг дІатобьтура.
Цу даго диканиг хьобхура.
ГІенахь цхьа чалх дуьхьалтесначохь,
Мерза кхаь хир бохуш туьдура.

Цу дагна хьаьара шал шера,
КІант вуйла лубьрачу меттигехь.
«ХІумма а дац, – олура ша-шега, –
Къонах зоб халачу киртигехь».

Цо ша а аьллера шен кІанте:
«Мегар дац, хьо хилахь осала,
Ер ма яц со хьуна кьинтІера,
Хьобгахь цхьа ледарло туосалахь...»

...Собаре хилалахь хІай, нана!
Эшначохь юьртана, махкана
Давала ахь хьоме кхиййна,
КІант вели лийрбоцчийн дарже.

25-21а апрель – Нохчийн меттан де

Айдамиров Абузар

Клант веллачу дийнахь

Дийцар

ХІун дийр дара-те адамаша, кхана шайх хиндерг хиъча?

И ца хаарна, шаш абаде кхаччалц дехар долуш санна, гуттар тІаьхьало лобхуш, дегталуш, хьаьлхина лела-кх. Иттех де дац-кх тІехь мархин Іаьцик йоцуш санна, дог аьлча а, хІара кьена жІормак, паргІат еттаелла. Иттех де хьалха ду-кх ножан хьокхий тухуш, пхонан серашца кхолха берд хьош, кож тухуш, ас хІара керт йина. ХІара йина а ваьлла, гуттар резакхилла кхунна туйнаш а тийсина со чу вьодучу суьйрана, хьанна моьттура, кхана Іуьйрана, наха уггар дикачуьра хІара йоха а еш, бугІанийн ворда яллал ков доккхур ду? Хьанна моттара, оцу дийнахь сан йоккхастага юьхьар йоблла тІехь асар даьккхина и саьрмсекхийн хас, хьешна, датийна, цІенкьа санна, шардийр ду?

ХІаьа, оцу дийнахь а декхна дара сан дог, тІехь цуьрриг марха йоцуш. Кьеналла ца хьехийча. Бакьду, сих-сиха цо-м хоуьйту ша соьца юйла, кханенан мукь шен буйнахь буйла. Куьзгана хьажа-м, дера, ца ваьхьа. Корта ма бу, детица варкь даьккхича санна, кьегина. Мацах цкьа, сой, сан йоккхастаг хІинчачул цхьа шовзткье итт шо кьона долчу хенахь, хийла йобІан хьежар шайна тІехь сецийна сан жугІура бІаьргаш кхоьлина. Гуттар таьІна деана тогІи чу доьжна гуьйренан дохк санна. Царна тІехула лаба еш куьг лоций бен ца хьажало дуьхьал хІоьттинчуьнга. Юьхьан бос а бац цуьрриг а да воккхавеш. Хан мел ели хебаш, яхлуш, ирлуш ю иза а. Цуьнан дерташ-м юькьа, сирачу можо дІахьулдора. Амма сан дахаран хІора де ду-кх, цхьа хьаьрк гал доцуш, кху сан лекхачу хьаьжа тІехь дІаяздина. Иза ду-кх гуттар лерина кечдеш яздинчу гІайракхан чуртах тера.

Гена яц Іожалла. Дерриге а хІор денна теш хІуьйту цунна. Амма ас иза цкьа а аьттехьа ца дубьту. Кханенга, ламенга хьовх, иттех шаре дІаьоттура. Сайн кьеналла а хеназа еана лорура. Кьежвала, кьанвала а, вала а бахьанаш сайн дукха хилла дела. Ва-Дела аьлла, со хаьал хилчахьана дуьйна цхьаь вукхунна тІе боьлхуш, баланаш бара суна тІе Іенаш.

ХІара вайн Цветан Іедал доккхучу шерашкахь, Цоцин-юьртахь Деникинан эскарх леташ цхьана дийнахь вийра сан дай, ваший.

КІезиг хІума дац цхьана дийнахь да а, цхьаь бен воцу ваша а велла, гІаж санна, цхьалха висар? Вуьшта, метта охьа а вижина, Делан уьнах кхалхар ма ду ша. Ткьа и шиь а-х вийнерий. Поп санна, зьорталчу шина стеган декьий бугІанийн вордана а дехкина цигара суо цІагІиртина де цкьа а дицлур дац моьттура. Амма хенал воккха лор вац, ду олуш. Ша йина чевнаш хено ша ерзош ца хилча, адам хьердер ма дара. Цхьаццарг ерзайо цо иза, йицъеш дикане а кхачавой, цхьаццарг – кхин а кІорга кхин чов а йой, хьалхарчух гІан деш.

Суна хилларг а иза дара. ТІаьхь-тІаьхьа хуьлчу бохамийн бозаллаша кийрара дІашарбора хьалхарнаш. Кхузткье пхийтта шаро хІун гойтур дац? Царех пхийт дара пхийтта эзарнал деха. Балане. Гитлар боху и чагІалкх вайн махкана тІелетча тІаме вахана ший а клант вийра сан. Цхьаь Идалан йистехь, Талинграда уллохь, шолгІаниг – Япох леташ, дІога, гена малхбалехь, мацах, паччахьан заманахь сан ден-ваша вийначу Парбал ю, Харбар ю хаац суна, и цхьа цІе йолчу шахьарна уллохь.

ХІаь, тІехІотта барз бац цаьршиннан. Шиннан а сурташ ду, белшаш тІехь эпсарийн погонаш а, хьалха ордалш, мидалш йолуш. Воккханиг вийча церан командирера деана кехат хІинца а ду. Яьллачу хено маьждина шалхадиттинчухула этгІа. Шун клант, Іалханов Іелаха, Даймохк ларбеш леташ турпала вуьйжи, аьлла.

ШолгІачух лаьцна дац ишта кехат. Хьанна хаьа, цуьнан накьосташа я командиро хІетахь ишта кехат хьажийна хила а мега. Амма тхьобга ца кхечира иза.

Оцу пхеа шарачохь кхелхира сан ши йо! а. Цхьаь цѣра араяллий, важа – ялазий. Цѣран даь!ахкаш а йохку генарчу лаьттахь. Пирг!азойн лекхачу лаьмнех.

Паж санна, цхьа волчу цхьана к!антаца дисира сой, йоккхастаг.

К!езиг вара. «Шиь волчун цхьаь висина, цхьаь хиллачун цхьа а вац», – олуш ду вайнехан. Амма охашиммо, иза тхьаьшинна витинчу Далла хастам бора. Важа виь ваьхначу цуьнан ницкъ ма бара цунах тхойша даккха.

Х!аьа, хан а ма ца !ай шениг дитина. К!ез-к!езиг ерзош цо ерзийна тхойшиннан дегнашна хилла чевнаш. Бакъду, жимма хьакхавелча а, цхьа лазама ов тухуш, тидаме моьнаш а дуйтуш. Масех шарахь дикка бала баьхьира йоккхастага, кьайллах мелчу б!аьрхишца йоьлхуш. Т!аккха, т!аьхь-т!аьхьа нилхаделира иза а. Дийна висинчунна, хан мел ели, к!езиг дагавог!у велларг. Х!ор Делан дог!учу дено, уьш вовшашна гена тоттуш, цхьацца зайл туху царна юккъе. Амма. Вукху аг!ор д!аоьхучу оцу деноша, дийна бисинарш буьг-буьгуш хьалхарчарна т!аьхьа буьгу.

Дийна висинчо дийрриг дира ас а. Ц!а вирзича уггар хьалха ден а, вешин а кешнийн баьрзнаш тодира, раздевлла чарташ нисдира, бог!учу керла х!олла х!отгийра. Юьртан кешнашка кхачале, некъан йистте, деа беран безамна чарташ а дуйг!ира. Ас сайн куьйга, цемантах доьттира, ткъа !умхас йоза яздира царна т!ехь.

Иштачу чартийн бежа мог!а бу цигахь. Новкъа т!ехбуьйлучу наха, хуучара, уллохь совций, до!а до, ца хуучара дала гечдойла, олу. Бакъду, шо-шаре мел дели лаг!луш к!езиг хуьлу царна доланаш дийриш а. Важа кхо дош эриш а. Валаран а, веллачун а ойла к!езга йо т!аьхь-т!аьхьа. Кху дуьненан ц!ога лаца г!ерташ хьаьддий-веддий лела массо а. Х!инца х!ара дуйьчуш воллу со уггар хьалха а волуш. Суо хьал хилчахьана гуттар ца мацвала, ца шелвала, дуьххьал д!а аьлча, ца вала г!ерташ схьаоьху со. Вала ца лаьа цкъа а, цхьа де а ваха бахьана лоьху. Цкъа сатийсира ас к!ант воккха а хилла, цунна зуда а ялийна, йовш лаьтта сайн т!аьхье стамьелла де гаре. Т!аккха – винчу а вирзина, бераллехь левзинчу меттигашка, дайн кешнашка цкъа б!аьрг тоьхначул т!аьхьа велча а дацара-кх х!умма а, бохуш. Дела дика ма ву, сан !осалле ца хьоьжу иза. Ас са мел тийсинарг хилийтира цо, амма суна х!етте а вала ца лаара. Воккхаволчу во!ана зуда а ялийна, цуьнан ловзаре хьажжалц, цуьнан бер хьастталц виса лаара.

Иштта ю-кх адаман амал. Ша мел вон хьегахь а, вала ца лаьа, цхьа де а ваха деза. Дѣра лаьа, ша вала охьавижина вѣлахь а, ца вала кадетта, мотт сецца вѣлахь а, б!аьргашца орца кхойкху. Амма цхьаммо а, уггар хьалха ас т!ехь, ойла ца йо, ванах, ас сайна т!е йоьхучу оцу хено суна х!ун дохьур -те, х!ун гойтур-те, воккхавѣвер-те со я велхор-те, олий. Т!аккха, оцу деноша ша гатте хьовзийча, дохковуьйлу, х!ара де гале велла кху дуьненара д!авеливелира-кх ша, бохуш. Цхьа масех дийнахь. Жимма !ийча и чов йоьрзу, юха а дуьнене марзо г!отту, юха а дуьненна т!аьхьа хьоду.

Мел вонаш гинехь а, резавара со сайн дахарна. Сан дагна чевнаш-м дѣра йина цо. Цкъацкъа суна !аламат тера хетара суо генаш тедда, ирахь дакъалучу попан зоьрталчу г!одах. Генаш хедийнчохь мортдоьлла шеддаш долуш. Цхьа долчу цхьана гено чу ницкъ уьйзуш лаьтташ. Суна ницкъ лун и га – !умха вара. Ткъа !умхин пхи к!ант, цхьа йо! оцу попан орамаша хьалатийсинчу керлачу марг!алех тера хетара. Сайл т!аьхьа вуьсуш ялх боьрша стаг хиларо г!ехьчул дог курадоккхура. «К!ант а, пхи во! а! Оцу пхеа во!ан т!аьхье кхуьур ю! !алха-м хьаха вовр вац, к!ур боцуш!» – дог доккхадеш хьоьжура со цаьрга. Амма цкъачунна ерриге а дѣгайовхо !умха яра. Кху кьеначу дуьнене т!аьхьара хьаьжна сан б!аьрса д!адовш, цо т!ехьабдийр ду сан б!аьргийн нег!арш. Сан кьена дакъа лийчош цо дуттур ду сирла хи, цо хьарчор ду кисин к!айн марчо. Т!аьхьарчу новкъа воккхуш цо лоцур бу барма, вуьллур ву со готтачу лахьти чу. Цо дуг!ур ду сан г!евланга г!айракхан чурт, иза лаьттар ву тийна, х!ора п!ераскандийнахь иза вог!ур ву сан коша т!е х!отта, суна т!е бог!у некъ ба! бала буьтур бац цо.

Т!аккха, мацца а цкъа, цхьана дийнахь, шен к!енташа иза а вохьур ву сан лула.

ХІаъ, массо а ву оцу боцачу, амма юха ца бохъучу новкъа айба везаш.

Цхъа а вуьсур вац. Цхъа а.

Дерриг дика дара, со цец а вуьйлуш.

Дала рицкъа а деллера шортта. ХІокху адамиин сутараллин цхъа доза хилча, тоийта, кхин ца оьшу а эр долуш. Амма, кху къеначу лаьтта тІехь хІинцалц схъа ког баьккхинчу адамех муьлхачо аьлла и дош? Я хъан эр ду? Дикано вузийча, хІинца суна тоьар ду аьлла велларг вац. Хъалха сан галдийллачу гІуллакхашца дуьстича элан бахам бара сан, Іумхас ши цІено дина. Суний, йоккхастаганий, гІутақхаш санна, хаза кегийнаш, шена – даккхийнаш. Кертахъ масех бежана, иттех уьстагІ. Ялт духкургачуьра масийтта гали ялта ца хеда цкъа а. Дийнахъ кхузза хуьйцуш, цкъа дуьйхинарг кІирнах юха ца духуш, лело бес-бесара духарш.

Дуьненан ялсамане ю-кх, оццул тоделла-кх адамиин дахар!

Амма деккъа цхъа хъал, дуьненан даьхний ма ца тоьу адам ирсе дан. Цхъана ханна Іеха-м во цо. Вуза а во, кху дуьненахъ ша бен хІумма а дуй-ге олий хоьттуьйтуш, кура а воккху. Тахана – кхийна доьзалш а, йиш-ваша а меттахъ ду хъан. Хъал а ду. Токх ву хъо. Ирсе ду хъан кертахъ кога-буьхъар хъийзаш. Оцу дерригенах Іехавеллачу хъуна гац хъайн лулара да-нана делла байлахъ бисина доьзал я доьзал лаьттах боьллина, каш санна, шийлачу, маьждиг санна, есачу хІусамехъ йисина жоьра зуда а, ахъ санна, дуьнено Іехийна цхъа мур баьхъна, амма Іожалло кадетташ да-нана, йижарий-вежарий дІа а баьхъна, ІаддаргІа санна, букъ хъаьвина висина воккхастаг а. Ва амма лагтац-кх и де даима цхъаьнгахъ. Иштта, рогІ-рогІана нехан керта хІуьттуш лела-кх. Тахана вийлинарг, кхана велхош. Оцу дийнан ойла ян лаац-кх, уггар хъалха суна а.

ХІара таханлера де сайна гур ду ца моьттура суна.

Доллучул со воккхавевийриг Іумхин гІиллакхаш дара. Дена-нанна, доьзална цуьнан муьгІахъалла. Ас хъаькхначу сизал тІех ца ваьллера иза цкъа а. Кура вацара, коча вацара. Дена-нанна дика кІант а, доьзална дика да а вара. Ша пхийттара ваьлчакхъана ламаз-марха ца дитинера. Хъарам рицкъех дезар ца иэцнера. Іуьйрана хъалххе гІогтий, шен ламаз дой, гатана юкъа хох-сискал а хъарчадой, тарахътар тІе балха воьдуш, маьркІажан бода булучу хенахъ цІа а вогІуш даьккхира цо хІара тІаьххъара ткъех шо. Юьхъанца гІаш лийлира. ТІаккха – вилспедахъ. Пхи шо хъалха матцикл ийцира, уггар тоьлларг. ХъаргІа санна, Іаьржа. Гуттар бежа дин санна, хъоме лелайора цо иза. Ша мел тІаьхъа, мел кІадвелла цІа варах, иза юблий, массо маьШе екъа горгам хъаькхна бен чу ца вогІура. Іуьйрана ламаз динчул тІаьхъа, юха а цунна гонах хъоьвзара, винташ къуьйлуш, даьтта детташ.

Итт де хъалха тІаьххъара а хиира иза цунна тІе.

Дийно сарралц хІара керг еш хъийзина, кІадвелла со, йоккхастаге и асар дитий, пхьор кечде а аьлла, тилла доьду малхбузан ламаз дан чу вахара. Даима санна, перзан а, сунт а ламазаш дина, сайн бІе суьлхъа кара а лаьцна, маьнги тІе охъахира со. Йоккхастаг, сихха шен ламаз дина, арахъ, пеша хъалха юург кечъан юьйлира.

Дагара ца йолу и суьйре.

Дийнахъ тийна лаьттина юрт кІезг-кІезиг самаяла юьйлира. Хезара сарахъ цІа оьхучу бежнийн Іехар. Лохха Іаьхна, кетІа хІоьттира тхан тайша етт. РагІун тхов тІехъ гай яьтІча санна, мохъ хъоькхура цициго. Схъахетарехъ, цунна оьгІазоьбуш, циггахъ летара, бераша дукха хан йоццуш цхъанхъара-м далийна кІайн-къорза жима кІеза. Цхъадика, хІетта эсий далаш цІа кхачначу воІа, цициг иэккхийна кех а даьккхина, дІатедира и дов.

Шовзткъе итт суьлхъа а даккхале наб гІоьртира суна. Иза мелла а тІетелайора диллинчу корехула хъоькхучу бІаьстенан суьйренан тамехъчу хІоно а, шур-шур деш корехъ дегочу бІаран гІаша а. Пенах долуш санна, хезара, арахъ йоккхастага далланашна кечбеш уьн тІехъ уьрсаца хохаш отуш а, цаца техкош а.

Наб озийначу оцу масех минотехъ гІенах суна дуьхъал ца хІуттуш сурт ца дисира. Амма уьш цхъа а вовшашца зІе йолуш дацара. Цкъа гира суна, Делан цхъана таІзарна санна, сайн багахъ йисина цхъа кхэла дІаьлла. Кхин хилларг

хIума а доцуш, туйнаца кхоссаелла охьаюьйжира иза. ХIун дара а хаац, и кхэла мел гинчун мохь болура. Йоблхура йоккхастаг а, нус а, маьхьарий хьобкхура кIентан бераша а. Уьш теба гертара со. Цкъа вулий хьостуш, цунах гуллакх ца хилча, чехош. Новкъаелахь бен хIуманна а кхин пайденна йоцу и кхэла багара охьайожарх шуна хIун хуьлу, бохуш барт беттара ас. КIез-кIезиг гуллуш, адамаш гулделира. Тезет ала тезет доцуш, ловзар олийла а доцуш, цхьа изелла IалагIожа яра тхоьгахь.

ХIун дара а хаац, оцу IалагIожанна юккъехь Iумха ца гора суна. Далехчи а, схьалехчи а вацара. Эххар а, марчо тIекъовлале наха вита а ца витина, чу ваханчу суна, цу юккъехь Iуьллуш Iумха гира. Стенна делахь а, кагбина корта, юьхьа тIехь дегта ций, къаьрззина соьга хьобжуш, ангали санна, хIиттина сийна бIаьргаш...

– Iумха! – мохь аьлла, цунна тIе хьаьддачохь самаваьлла со, ши куьг тIехьа а тухуш, вагийча санна, хьалаиккхира. Чохь бодаш бара сан гIийлачу бIаьрсине хIумма а ца къасталуш. Сайна гинарш гIан-набарш хиларна паргIатваьлла со, доккха садаIа гIоьртира. Амма ас чоьзна са юккъе кхавьча, цIехьхана деган Iайга кIел иккхинчу лазаро, Iад санна, вуьйлира со. КIезиг мукъана а садаIа гIерташ некха тIе куьг диллина, хе юьстах тесначу чIеро санна, бага а гIаттийна, хьалхавьча кхевдина «хьий-хьий» деш висира со цхьана ханна. TIаккха, кIез-кIезиг маллуш, лазар дIа а даьлла, садаIа меттиг белира, сецча санна хетаделла къена дог, хаа а луш, тохаделира. Амма, стенна делахь а, бала бара-кх сан кийра хьийзаш, иштта, ведда цхьана агIор гIур вара-кх аьлла хобгуьйтуш.

Араваьлча мукъана а жимма маслаIат хир дацар-те аьлла, ши кIарх туйдина, пен лоцуш, неIаре а вахана, нуьйда талийна, чиркх а латийна, уча велира со.

КIентан жимахдолу бер охьа а хаййна, далланаш йохош йоллура йоккхастаг. Царна тIехула тховх кхозучу сирла богучу чиркхана гонах хьийзара боккха полла а, кегийн мозий а. Шена хIума тасаре догдохуш, неIсагIи тIе муцIар йиллина, бага гIаттийна, бежа цIен мотт ара а баьккхина, цIога а лестош Iуьллура Вахин жима кIеза а.

– Хьо схьавогIу я юург чу йохьу хьуна? – хавьттира йоккхастага со гучуваьлча.

Со жоп дала ца кхира. Тата доцуш еана тхан кетIахь сецначу сийначу «Волги» чуьра охьавоссина гIопан неIарх чоьхавелира тхан юьртахь соьга гIоьртташ воккхастаг Билал а, цуьнца кхин цхьаь а.

– Ассалам Iалайкум, Делан кьинхетам ма хедийла шун хIусамера, – салам луш, суна хьалха сецира Билал. – Шун гIоза юург хуьлда, Хелипат.

– Ва Iалайкум салам, марша догIуьйла шу а, Билал, – учара чувосса тохавелира со. – Дела реза хуьлда шуна. Ма дика болх бу шуьшиь веана. Цхьа нисъелла далланаш йина йоккхастага!

– Охьа ма воссалахь, Iалха! – сацийра со Билала. – Юуш Iен йиш яц. ЧугIур ду вай. TIаккха, Хелипат, хьо муха йоллу? Цамгарш ца лехьош Iай? Кертара бераш дуй могуш?

– Далла бу хастам, дика йоллу со-м. Бераш а ду могуш. Шу а деца дика? Зерент хIун деш ю?

– Дала дика кхобу. ХIан, Хелипат, тхо чудовлий цкъа?

– ЧугIойша, ас юург дIайохьу шуна.

«Диканиг дохьуш-м ца баьхкина хьуна хIорш», – бохура айса-сайга, хIинцца сайна гина гIан а, тIаьххье схьакхавьча хIара шиь а деза ца делла. Сан шеко кхин а чIагIьелира даима хабаре волу Билал, и мотт логехь бисча санна, тховса, ва Дела аьлла, къамел ца долалуш, хьийза воьлча.

– Iалха, тхойшиннан Iен йиш яц, – кьорра вистхилира Билал, тIаккха, жимма ойла а йина, тIегуьйхира: – Кхечунна хьекъал лун стаг цул тIех хьекъале хила веза. Кхиверг собаре воьхург, лам санна, ша собаре хила веза. Тхуначул дукха дуьне гинчу, мерза а, къаьхьа а Iийшинчу, дикано ца вохийнчу, даим тхо ира-кара хIиттош кху хене ваьллачу хьуна маслаIаташ дан тхо дукха кIезиг нах ду...

«Делхьа хIара долор а ма тера дац-кх аш диканиг деанчух. ХIун ду-те хилларг, дан мукъане а...» – ойлайора ас.

– Гумха жимма лазийна. Духьхал йоггу машина кхетта цунна тле. Районерчу больницехь ву иза. Хаза лаш ву. ИншааллахI, Дала мукълахь цхьана кIирнах хаза гЮлий а хилла, аравер ву. Наха хIара тайпа хIума дукха дестадой дохьу дела, ма-дарра дийца хьалххе хьо волчу веана тхойша. ХIинца, Хелипате, хилларг дукха хIума доций а хайите, тхойшинца дIаван кечлохьа. ХIокху Хьамидан машинца гЮй, цунна тIехIоттий вола вайша.

КIант лазийна боху дош хезчахьана можа бIагор хьавзира сан бIаьргашна. Билала кхи дIа дечу кьамелах цхьа дош ца хезара суна. ДухьхалхIуьттура цхьа ткьех миног хьалха сайна гина гIан. Охьайобжна тIаьххьара кхэла. Кертахь IалагIожа. Йоьлху йоккхастаг, нус. Маьхьарий хьобкху бераш. Корта кагбина, цIеша вуьзна марчо юккьехь Iуьллу Гумха...

«ХIан-хIа, аша хIуьу дийцахь а, Гумха дийна вац, – кьурдаш деш, логан шад мосазе а хьала-охьа теттира ас, – дийна вац иза»...

– Лазор ву, лийр ву, – аладелира соьга, айса муха олу а ца хууш. – Массарна а тIехIотта езаш киртиг ю-кх иза. Рожехь. Цхьа а вер вац цунах кIелхьара. Амма со дIаваххалц виси велира иза. ХIара ца хилча а, кхул хьалха ас лайнарш тоьар ма дара. Далла дика хаьа хир ду-кх...

– Иштта дац и, иштта дац, Iалха, – бохура Билала, ши бIаьрг цIенкьа а боьгIна. – Ас ма боху хьобга, хIинцца цкьа Гумха хаза лаш ву. Цхьа а тайпа кхераме хIума дац. ХIара Хьамид хIинцца ма веана цигара. Сингаттам болуш хьал хилча, ас лечьор ма дацара. ХIун дийр ду ткьа, вонаш ган а, баланах Iийша а кхобьлинках вай. ХIорангехь бу шеначулла бала. Цхьаьнгахь кIезиг, вукхуьнгахь дукха...

Билал луьйчохь витина, сайна тIе бедарш юха вуьйлира со.

Уггар хьалха, Iаьржачу тIаьрсиган кIеда маьхьсеш кога а обзна, барчерчу пенах тоьхначу кьорзачу истанга тIехула, тIе кIайн шаршу хьарчийна кхозу Iаьржачу исхарин чойй, кIайчу лаьстиган гIовталлий тIе а юьйхина, детица кхелина доьхкий, шальтий юкьах а дихкина, чухула бIаьрг туьйхира ас. Сийна сир хьабкхначу аьчкан маьнги тIехь ирахIоттийнчу гIайби тIехь харцхьа баьккхина Iуьллур, цхьа бутт хьалха Гумхас суна байтина IаьнтIакан холхазан куй.

Схьаэцна иза бакьахьа а баьккхина, чу ши куьг доьблина дIаса а тоьхна, дашо бос бетталучу кIедачу холхазана тIехула дайн куьг хьобкхуш, коьрта ца туьллуш, веьха хьийжира со цуьнга. Со цхьана ойланийн кIорге ваханийла хуу важа шиь вист ца хуьлур.

«Соьга-м баьккхира хIара шийла кхавь, – оила йора ас, – амма йоккхастаге муха хайита деза. Цуьна-х дац, чуобьзча, дIахеца са а. Миска, иза-х, бохамаша хуьйдина кхачийна...»

Йоккхастаг чу а ялийна, хIара шиь волччохь цуьнга вистхила дагахь, ара мохь тоьхна, цуьнга кхайкхира со. Юха а оила хийцаелира сан: «Шена и кхавь хезча кхераялаза, мохь хьакхаз а Iийр ма яц иза. ТIаккха, хIара нехан ши стаг а волуш, цунна маслаIаташ деш, и хьостийла а хир дац. ТIехула тIе, оцу дашца тоьхна цуьнан дагна чов а йина, иза кху чохь цхьа а йитина ваьлла гIойла а ма дац. Цул, ара а ваьлла, цуьнга шегга дайн кьадор ас»...

– Зуда, матцикло Гумха жимма лазийна аьлла ма веана и шиь, – элира ас, махуьллу паргIат, бен доцуш ала а гIерташ. – Ност ехкийта, больнице хьалавигна боху иза...

Амма хала ду ненан дог Iехо. Иза-х гушдоцчу пхенашца дозаделла ду шен берийн дегнех. Берана хилла лазам ненан дагах ма кхета, иза мел генахь делахь а. Цхьаммо ца хайитинехь а, хаало-кх и цуьнан дагна.

Йоккхастеган кийрара мохь ца белира я бIаьргех хи а ца хьаьдира. ЦIеххьана кийра цIе хьавзича, цо дакьа ма до бIаьрхиш.

– Ма шера... хаьара-кх суна... цхьавь хиллий, – элира цо дегочу озаца, – хьобга ала... ца яьхьаш... Iийра-кх...

Хьалха схьакхевдина цуьнан ира чIениг, хорш хьавьдча санна, «каррехь» егайора. ТIепаз яйра балдаш тIера цIелла а. ХIума юучуьра сецна ши бер а, кхераделла кьаьрззина соьга а хьаьжна, дисира.

– Цунна хилларг-м кхераме хлума дацара, – маслапат дан гертара со. – Хьо йоха ма йохал хьо. Хеде а хайтий, шина а кертахь цано елаш. И ца веъча, хьовса нах гертара Ийр бац. Ледара ма хила. Цунна хилларг-м хлума а дац, хлуьу тледеъча а, доха йиш ю вайшиннан?

***

Хлаъа, дерриге дика дара оцу дийнналц.

Оцу суьйрана кхузара ца чу вьодуш суна дагахь а дацара, дуьненахь айса яккха йисинчу хенахь (дукха елахь а, иттех шо хир яра-кх иза) сайн дагна кхин а цъа чов хир ю бохург. И буьйса шина декъе екъаеллачу хенахь длакхелхира лумха. Маларо хьераваьккхинчу цъана шопаро тле машен а тоьхна, аьрташха лазийна...

***

Гора Южалла я! Цо дитац-кх шениг. Ша тоьхначу минотехь йогий тлеххетий, куьйрано клорни санна, оьций стаг длахь-кх цо. Хьоле хиларх а, кьен хиларх а, миска хиларх а ца вуьту. Тайпа-тукхум доккха хиларх а, цъалха хиларх а ца вуьту. Деглехь турпал ницкъ берг а, я глорасизниг а ца вуьту. Сагладобхург а, я дуьненан пачахьаш а ца вуьту. Ца хьобжу иза ша тлеэца стеган аьтто хиларе а, ца хиларе а. Ехарх тле а ца йоглу, цаиэсарх йогий а кхочу.

Тхан цийнан тхевнан глортор хилла лаьтташ блоттам бара лумха.

Хинца тлеххийти-кх иза. Тлаьххьара а, лен чов хили-кх суна. Хинца а далаеаза ю блаьрг мосазза кхийти дерриге а карладохуш, сан дог огу тезетана тойина хлара меттиг. Амма и чов блотза кларгйинарг, блотза язйинарг, суна маслапатана ойла йолуш кхуза гулделла адам дара. Керла божал дан дагахь лумхас даьхна тлеш цуьнан тезетахь нахана тле охьаховша дехкина. Клел гоьргаш йохкуш, тлехула алан чкъор дуьллуш, ахгуо беш, кадам бан боглучу нахана цъа агло хецна а юьтуш. Дуьхьал долчу дукъош тле хевшина баккхий нах, вукху шина аглонца охьадехкинчарна тлехь – баккхий хила гертарш.

Тезетана тле кхаччале, цъа бле гулч генахь совцура машенаш, мотоциклаш, говраш.

Цигахь охьа а буьссий, атталга, тлаьхьависинарг тле кхиаре а ца хьуьйсуш, беха могла бой, схьахьолхура адамаш: боьрша нах – кхуза, зударий – лумхин керта.

Итт де хьалха, суна тлаьххьара а екхна еанчу оцу суьйрана, клажар еш санна, хаза юцуш ас йинчу кертах доккха даьккхинчу оцу кевнах чьохьа а буьйлуш, йоккхачу стеган саьрамсекхийн хас а хьобшуш, схьа тле обхура нах.

Цъана хенахь-м, кадам бан баьхкинчу нахана хьалхаваьлла стаг цъаь велахь а, шиь велахь а – уьш, кадам беш длаобьцунна хьалха хлуьттий дола а дой, кадам беш дара гиллакх. Цунна уллохьа моглара длахлуьттий лаьтташ хуьлура веллачун вежарий, клентий, ден вежарий, шичой, доцца аьлча, гергара йиша-ваша. Тхамдига хьалха а беш, цаьрга массаьрга а кадам беш, чекхбволура нах. Паккха виса везарг вуьсура, вуьйш, шайн деххар чекхдаьллачул тлаьхьа, нагахь велларг длавоьллина гуллакх чекхдаьллехь, цигара длабовлура. Иштта дара цъана хенахь гиллакх. Хинца кхин ду. Даима лаьтташ цъа хлума ма дац, деккъа ша цъа вониг бен. Хлара гуллакхаш а йолучу хенаца кьанло, зарзло, мортло, тлаккха, даьржий, дов.

Длогахь лаьтара, ловзаргахь пондарчина санна, суна хлоттийна жлай-глант. Охьахаа хан а, аьтто а хьенан бара. Хилча а, дог хьенан доглура. Сайн доццу глорица ирахь текхира ас юьззина и цъа клира хан. Оцу кевнехула чьохьайолура нехан тоба. Царна хьекъале ву аьлла хьалха ваьккхина воккхастаг, шена тлаьхьара и тоба а оьций, вогий гонна юккъехь, кьеначу нахана хьалха соцу.

– Ассалам лалайкум! Дола делаш.

Массара куьйгаш хьалалоцу. Моллас я воккхачо дола до. Юкь-юкьяра хеза:

– Амин!

- Аллаху амин!
- Гечделахь, Дела!
- ПатГихья!

Доийна лецна куьйгаш юьхьах а хьокхий, дIасяхьожу тхьамда. Кадам дIаобьцург лоху цо бIаьргашца. Цхьамма-шимма Iасанаш хьажайо:

– Догарниг ву шуна!

Кхечо дIакхойкху:

– Схьанехья дуьйла!

Вевзачарна-м билгал варий со. Амма кадаме богIура сан гергарнаш а, гергарчийн гергарнаш а, керташкарчу зударийн гергарнаш а, Iумхина бевза-безарш, церан гергарнаш а. Царна хьалхаваяллагунна ма ца девза тхо. Наха Iасанаш, пIелгаш тIе хьийсош гойтучу суна хьалха хIуьттурса уьш:

– Дала гечдойла цунна...

– Дала декьал волда иза...

– Вайга хобттуш дац-кх Iожалца дерг...

– Ша схьавелларг дIа а вуьгу-кх Цо...

– Иштта цхьацца бахьанашца Iожалла нислуш ваьш кхачадаллалц дIаобьхур ду-кх вай...

– Массо цхьана дийнахь дала ца кхоьллина-кх вай.

– Декъазниг тIаьхьавуьсу-кх, хIара къахьонан кад мала...

Цул тIаьхьа хIутту кхузахь хьавр-зIавр. ДоIа а, кадам а чекхбаьлча, хьалагIуьттурса хевшина Iийраш. Тебаьхкинчаьрга маршалла хатта. Ткъа хIара тIебаьхкинарш, шайн тхьамда хьалха а волуш, цхьана маьIера дуьйна дIа, цаьрга маршалла хетта буьйлало. Куьйгаш лецна а Iай ткъа. Вовшийн маралелха, накха некхатухуш, беснеш тIетIа теIош, аьтту а, аьрру а агIор буьйлуш.

– Марша, могуш хуьлда!

– Дела маршалла а, могуш а хуьлда!

– ОхI! Хьамзат, хьо вац хIара?

– Делора ву!

– Ассалам Iалайкум!

– Ва Iалайкум салам!

– ДоIа весет ду хьобга.

– Юкьара ду вайшинне!

– Ва, дела ва хьо марша!..

– Хьал-де?

– Шу а деца могуш?

– Дала дика кхобу!

– ХаьнкIашIар муха бохку?

– Кьосам ма вац шуьца?

– Хьо-м хIинцца пхийттараваялча санна ма ву!

– ВаллахI, Делора ву хьо-м тIаьхь-тIаьхьа къонлуш!

– ХIан, схьадуьйла, охьаховшал!

– ХIан-хIа, хевшина Iийр дац тхо,

– Дукха дуьгур дац, жимма ял ел!

– Жунид, хьо кхуза хаа!

– Дера, хуур вац! Iазим хаийта!

– ХIан-хIа, хьо хаа!

Базарахь санна, лаьтта и гIовгIанаш, эххар а дIатоь. Куьйгаш лецна, маршалла а хиттина, бевлча шайна вевз-вевзачунна улло дIасатарло баккхийнаш, ткъа кегийрхой юьстахбовлий дIахIуьттий, бист ца хуьлуш совцу. Кадам бинчул тIаьхьа со-м гуш а ма вац. Я соьца гIуллакх дац цхьаьннан а. Iадда дIа вовшашна тIе а тийжаш, кара суьлхьанаш лецна, Iасанийн юьхьигаш лаьттах а Iуьттуш, юкь-юкьа биэларш а лелхаш, цхьацца къамелаш дан буьйлало. Ца дуьйцуш а, ца хьахош а хIун дуьсу! Мацах цкъа, къона долуш шаьш лелийн синкьерамаш а, дина къоланаш а. Кхузахь дийцаре до юьртан юкьараллин гIуллакхаш а: бежан раI, сагIанаш дахар, зударий балор, там баккхар, тIеш-некъаш тодар, цхьацца нехан гIиллакхаш а. ТIаккха цхьацца вирдашна лен хIуьтту. Эххар а, оцу тIехула

вовшашца доводлу. КІант велла Іечу суна ца оьшу гІуллакхаш ду хьехораш дерриш а. Амма массарначул дукха кегийрхошна лоб. Кегийчу нехан никІапаш, гатгий когаш болу хечеш, мехкарийн йоций кучамаш. Коьртара месаш. Цара юьхьах хьобкху басарш а. Доцца аьлча, цаьрца Гиллакхан чо бац, боху.

– Гиллакхах доьхна тІе кхуьу чкьор, – кортош хьийзадо баккхийчара. – Коьртта Іуьйра, хІоккхул яккхий кхесаш йитина, пхьуьйшаш доцу кучамаш юьйхина, деш ламаз а, кхобуш марха а доцуш лела кегийнаш. Цигаьрка, малар дац воккхачух лачкьош.

– Ткьа зудабераш? – юкьаволу кхин. – Дерзана пхьаьрсаш, настарш оьхьуш, коьрта тІехь, хола санна, кІуж бой, цунна гонах цхьа бехчалг хьарчайой! ГІодаюкь хьульеш тІеюьйхина коч а ю, цаца санна. Чекх хьаьжча дерзана дегІ гуш.

– Эхара зама тІекхочуш лаьтга-кх.

И сов хабарш ца дийцийта гІергаш, цхьа хьекьалехь волчо олу:

– Нах, хІара гІовгІанаш совцай, цул, цхьацца бІе кьулха а, салот деший, вайн веллачунна мел кхайкхабе вай?

Амма цхьа масех минот яьлча юха а хьалхалерра хьал хІутту. Нах схьаоьху, дІаоьху. СхьабогІуш а маршаллаш хобтту, дІабоьлхуш а маршаллаш хобтту. Куьйгаш лобцуш, мар-мара а лелхаш. Ловзаргахь а гІиллакхе доцуруш леладоккх. Кегийрхошна бехк билла бакьо ю ткьа хІокху нехан? ХІинца кху юьртара, уггар бу дохуруш, ша-ша эвляяь вац аьлча летар а болуш, кхузткьа-десткьа шераш долуш нах бу тезета гуллуруш. Амма тІе хьаьжча царех шовзткье итт шо дерг а вовшех кьасталац. Кьена стаг ша кьена вуйла а хууш, шен хенаца йогІу бедар а, араьхара куц а лелош хила ца веза? Массо а мажош, логан кІелош а яьшна, мекхаш лергина. ТІеюьйхина, макентошаш, когахь туфлеш. Коьрта техкина шляпанаш, тубетейкаш, кьорзий песаш.

Со жима волуш кхин бара баккхий нах. ХІай даьдисарг яІ, ма кІентий бара уьш! Пепнаш санна, зобртала, гІаргІанаш санна, нийса догІамаш долуш, ло санна, кІайн накха дІалаьцна шуьйра, еха мажош йолуш, хаза хьийзина, Бюржамаш санна, мекхаш а, Іежаш санна, беснаш а долуш. Шийтга ветанца кьовлуш тІе юьйхина гІовталш даточу бустамашца машин чоьш, тІехула дихкина кхелина шальтий, доьхкий, бІаьштига тІе таІош техкина чолан куйнаш. Церан оьзда кьамел хезча, ванах, хІорш санна, со воккха маца хир ву-те олий, сатосура жимастага.

Собга санна, вон деанчохь стеган дог лаха хаара царна. Лаьмнаш санна, сира, собаре уьш тезетахь гича дагна маслаІат хуьлура. Зуда ялийначохь, ловзаргахь, юкь-юкьа шашь хелха а бовлуш, хьенех ваккха, цуьнца минех яккха бохуш, вовшашка маьхьарий детташ, юьстах я божалийн тхевнаш тІехь Іаш малар мала а, гІиллакх доцург далийта а дага ца догІура кегийрхошна.

ХІокху хІинца лелочух кхеташ вац-кх со. Ловзарна аьттехьа вьдуш вац цхьа а воккхастаг. Цига вахча кьа хуьлу бохуш. Маж-мекх дитар а кьилахь ду боху. Хьалха, хІара бусалба дин вайна юккьехь гуттар чІагІделла мІаькдаьллачу хенахь. Маккахь а, Меданыхь а, Уьстмалахь а цІе йоккхуш вайнехан молланаш болчу хенахь ца хилла кьа, хІинца мичара даьлла? Оцу сурто сайгара бала а бицбина, кийра цІе яьлла, настарш егош, цхьана маьШехь хІоьбтина лаьтгара со.

Де делкьанга долуш тІевеанчу Билала, марчо тІекьовлале, Іумхе хьажа чуволла элира собга.

Ницкь ма-кхочу дІаса ца хьажа гІергаш, цунна тІаьххье кевнехьа дІавоьдура со. Ас сайна бохуш латтийна кетІара комарийн кьена дитт дІадаьллера хІинца. Цунах даьхна упагІнаш дара буха дечиг йиллина, нийса хьажош охьадехкина. Церан можачу дилхана юккьера цІен дог, доьлхуш санна, Іийдалучу хиш лепара малхехь. Царна уллохьа Іаьрба йозанца тІе цІераш, терахь диллина Іуьллура цхьанхьара-м лехна беана, чуртана кечбина шога тІулг. ЦІеххьана, дагахь доцуш хІара де тІехІотгахь а аьлла, чарташ дечу пхьерашка сайний, йоккхастаганин хьалххе ши чурт дайтинера ас. Миска, хІетахь охашиммо и гІуллакх хьахийча, цаьрца шена а тІулг кечбайта лиьна хьаьвзира Іумха. КІант ишта хьалхе ца

валийта оила йолчу охашиммо, хьеха а ца дайтира. Хинца, цунна кхьачнар и цхьа а кеп йоцу шога тлул бара-кх.

Иумхин бешахь, доккхачу бIара кIел церан етт бийна, моглIара жижигийн кегийра дакъош охьа а дехкина бохкура цхьаберш. Дакъа кергара арадакхале и сагIин дакъош юьртарчу хIора доьзалан керта дIакхачо дезара. Велларг кешнашка дIакхачале сагIа бухахь карадайта. Важа дисина шинара а дуйр ду тIедогIучу пIераскан дийнахь. Баккхий нах чу а кхайкхина, цаьрга суьлханаш а хьовзадойтуш, сагIа даккха.

ХIун дара а хаац, Иумха велла, иза кхин гур вац бохучух дог ца тешара сан Билалина тIаьхьа, Иумхин керта вулуш а. ХIара тезет а, хIара зударийн белхарш а дерриш хIорш цхьа гIенах долуш санна хетара. Ой, муха мага деза ткъа, кьеначу тхойшиннан тIаьхьара гIортор кагъелла, кьанделла дакъаделла, мортдоьлладу сан дегIа тIехь дисина и цхьалха га хаьдда, охьадоьжна бохург? Теша ца туьгура дог. Хетара, со неIарх чохьываьлча, даима санна, «Схьавоьллахь, дада!» – аьлла, иза хьала а гIаьттина, дуьхе вер волуш. Юха а бакъдерг схьагIуттура. Сийсара, Iожалло кьиза кадетташ и хьийзош, дакъаделла лилхинчу цуьнан балдех, шийлачу хица тIадош, бамба хьекхнар со ма ву. Ас сайн пIелгашца тIе ма кьевлина цуьнан бIаьрнегIарш, сайн йовлакхца ма йихкина ас цуьнан чIениг.

Велла иза машенахь цIа валош, тIе цIийн хьоккхнаш йийлла, кIайчу хин кисица дIахьерчийна цуьнан корта сайн кара а биллина веанарг со ма ву. Сийсара, хадийна поп санна, баьрчерчу аннийн маьнги тIе вахвина охьавиллинчу цунна цхьацца агIор хьйна, хезаш аз ца долуш, кийрахь мохь хьоккхуш, доьлхуш и еха буьйса текхнар сой, йоккхастаг ма ду.

Бакъ ду хIара. Бакъ ду.

Керган аре юьзна охьахевшина зударий бара. Кьена а, кьона а. Корталийн тIаьмгаш охьахецна а, йовлакхаш чIенгаш кIел дихкина а. Хевшана а, ирахь а лаьтташ а. Вовшашка лохха кьамелаш деш. Цара хIун дуйцу-м суна дика хаьара. ЦIераш кхин хилар бен, массанхьа дуйцург хIара цхьаь ду-кх:

– Мисканийн, тIера да велла, кхораш санна, кегий дисинчу берийн кьа ду-кх...

– Цул, Хеда алийша. Уггар цIийнда веззачу хенахь йисина...

– И бераш цо муха кхобур-те...

– Денда а, нана а кьена ду. Ден вежарий а бац...

– Дера, хили цаьршинна а боккха бохам. Кьанделладу меттехь, кIелдисинчу меттехь, кхетта тIаьхьара кIант велла...

– Ма мегаш стаг вара-кх Иумха. Эвляь санна... – тIаккха, цо шайна а, нахана а дина гIуллакхаш а, цуьнан гIиллакхаш а, тIаьхьара шайна гина гIенаш а дуйцу. Уьш дийцина бевлча, эладитанаш тIе бовлу. Маре яханарг а, жеро яьлла цIа еанарг а буххенца йийцаре йо. Кхузахь хаьа массо доьзалан а, лулахойн а юкьаметтигаш, хьенан маса котам ю а, цара маса хIоа до а, хIораннан атто мел шура ло а, цунах мел даьтта долу а, тIаьхьарчу базарахь хIуманийн хIун мехаш бара а. Йийцаре йо зударийн бедарш а, цIа чуьра йийбар а.

Со кергал арахь гучуваьлча, дIатийра зударша лохха ден кьамелаш. Массеран а бIаьргаш, суна тIе а кьаьрзина, севцира. Юкь-юкьа белхарш лилхира. Ткъа, Иумхин йоI,

«Дада!» – аьлла, шийла мохь а хьаькхна еана маракхетча, гуобаьккхина белхар делира.

Миска Маьлхаш яI! Оцу цхьана буса хьаьвзина, худаелла, хелаг хиллера цунах. ТIепаза дайнера цуьнан самукъане, зевнен аз. Йишхьалла мохь хьоккхура цо. Амма бIаьргех хи ца долура. Ийдаделла кхачийнера бIаьрхиш. Цуьнан Iадийна юьхь, гIо лохьу Iаьржа бIаьргаш гича дог хебира сан. Важа божабераш-м цул даккхий а, кегий а дара. ХIетте а, хIокхунах кьахетара-кх. Божаберашка-м шайна некъ баккхалора. Зудабер ю декъаза хIума. Йиша-вешина са ма до цо.

Корашка кирхьанаш ийзина, ахьодаш бинчу чохь сийсара охьавиллинчу маьнги тIехь, цIенчу кисица корта а бихкина, чIенги кIел хIотталц тIе юьргIа а оьзна, набарна тар тесча санна, Гуьллура Иумха. Беснеш тIехь цIен бос богура. Корталин тIемаг чIенги кIел таийна, ши гола мере а оьзна, кIентан юьхьа тIе

ши бӀаьрг а бӀогӀна сийсаралеррацохь хиъна Iара йоккхастаг а. Худаделла хъела даханчу бӀаьргех шен бертаза Iийдалу хиш корталин тӀемагца дӀа а хьӀокхуш. Цкъа кӀанте, тӀаккха цуьнга хьӀожура со.

Гора, Хелипат яI, тахана а ца дилхина вайша маца делха деза-те! Нохчийн боьрша стаг вилхича изъхь ду. Иза-м велха а ца воьлху, мел боккха бохам, бала тӀебарах. Мацах цкъа кху буьрсачу лаьмнаша, бӀешерийн баланаша бахчийнчу кьонахошка, вайн дайшка тохаделла сатоха-м кьонаха вацара со! Xетте а, ас-м са ма детта. Ткъа хьӀо? ХьӀо-х ярий ткъа зуда. Xусамда, доьзалхо веллачу дийнахь хьӀо йилхича, ледара стаг хили иза, хьуна мукъана а хIунда олу? Суна гуш м ю хьӀо, йолчу тӀе а букар а хьӀавзина. Худаелла, горгам хилла горгъелла...

Хьайн цӀийх кхоллавелла, айхьа исс баттахь дага кӀел кийрахь лелийна, пунна там лӀохуш хийла буьйсанах наб йоцуш сема яйина, доьзал болуш воккха хилча а, аганахь лӀоруш чу са а диллина лелийна тӀаьххьара доьзалхо кхелхинчу дийнахь ца йилхина хьӀо маца елха еза...

Къеналло кӀелвитина, сайн тӀаьххьара денош дагардеш Iаш, тӀаьххьара кӀант велла, орца ала стаг воцуш, цхьалха висинчу дийнахь ца вилхина, со маца велха веза?

Xун дийр ду ткъа. XIара адам шайн-шайн цӀа доьрзур ду. Шайн берашна тӀе. HeI чӀаьгIча арахь дуьсург лало. Вайша цхьаьна дуьсур ду ваьшшиннан шийлачу хIусамехь. ТӀаккха доьлхур вайша, дегнашна маршо елла.

ТӀаьххьара а.

ТӀаккха, вайшинна боьлхура. Дегаза. Доггаха велха вайшиннан висина а вац.

***

Кешнашка дахьа кӀентан дакъа арадаккха нах Iумхин керта боьлхуш, цаьрца дӀаволавелла сан болар, цхьаммо сецош вухаййзош санна, дӀа мел боккхучу когаца тӀеллора. Эххара а, кетIа кхачале саца а сецна, лаьттан бӀаьра а вогIавелла, цхьана юкъана хIӀьттина а лаьттина, вухавирзира со.

Цкъадолчунна, цуьнан лазийна корта айса а лаьцна, айбина араваккха лаара суна иза. Амма, къеначу, беран лортӀе даханчу дагна, зарзбеллачу кийран ницкъ кхочур буй-техьа тӀаьххьарчу зиэрийх чекхвала, олий хетара.

Баьсса барма а карахь сихвелла суна уллехула тӀехвелира ши жимстаг. Дукха ца Iаш, тӀе кьорза истанг а тесна, кӀайн назбар биллина кечбинчу оцу барман бархI га а лаьцна, иза учига нисса дӀа а лаьцна, дӀахIуттур ву бархI жимстаг. Дерриг адам цига дӀагулделла. Зударий а, божарий а. Когаш хьалха арадаьккхина дакъа барма ма диллинехь, зударийн белхар дер ду. Хаза олуш а, чехош а уьш дӀа а тебина, Билала хаттарш дийр ду:

– XIара Iумха муха стаг вара, нах?

– Дера вара дика стаг, – жоп лур ду массара а.

– XIара дика стаг хиларна тоьшалла дой аша массара а?

– Дера до, Дала мукъалахь!

– Нагахь хIокхуьнгара халахетар хилларг велахь, къинтIеравалалаш.

– Дера ца дина цо-м цхьанна а халахетар!

– Дерриш къинтIерадевли-кх тхо, Дала мукъалахь.

Барма дӀаайбича хIутту хьал ду, нехан кертахь хилча а суна Iаткъам бийриг. Маьхьарий хьӀокхуш, новкъа тӀаьхьа гIерта зударий, уьш бухачехош нах. Ша-шена етташ, я дог малделла зударша айбина веллачун йиша, йӀI гуш бӀаьрхиш совцо, тIулг санна, чIогIа дог я доккха доьналла оьшу боьршачу стагана. Тийжаш белха йижарий, ден йижарий бацара Iумхин. Амма, оцунна тӀаьхьа доьлху бераш, къаьсттина жима Маьлхаш гича собар кхачийна суо велхарна кхӀорура со.

И тӀаьххьара миноташ сайн ца гайта, ца хазийта цигара вуха а вирзина, кешнашка боьдучу новкъа хьалаволавелла со, сайн ницкъ ма-кхоччу чехка дӀагIертарх къеначу когашка гена ца ваккхавелира. Хезара Билала ден хеттарш а, сан дог доруш даьлла зударийн белхар а, Iумхин берийн Iадийна маьхьарий а. Ткъа царна юкьбера хезчу Маьлхашан йишхьаллачу маьхьаро тӀаьххьара тӀадам тӀебожийна тӀехбеана сан кийрара бала, ира шад хилла легашка хьала

а гІоьртина, садукъдеш сецира. Ца велха гІерташ кыйсира ас. Къурдаш деш, и шад юханехъа кийра тоьттура, бІаьрнегІарш тІе къуьйлуш, бІаьрхиш сецо гІертара. Стаг шозза воьлху боху: беран хенахъ а, къанвелча а. Оцу шина а хенахъ цуьнан ницкъ бац бІаьрхишца кыйса. Ванах, велха-м воллура со, амма хІокху хьолехъ цъанна а гур вуй-те со, аьлла дІасахъаьжира со. Амма горий ткъа хІумма а. Вуьшта а бІаьрса дайна кхоьлинчу бІаьргашна духъал Іаьржа мархаш хІиттийнера бІаьрхиша.

ХІай Везан Дела, мичахула доладелла-те и зударий кадаме оьхуш белхар хІиттор! Чоь а, аре а юзий охъа а ховший, и маьхъарий хьобкхуш цара йо ІалагІожа. Цара лелочух маслаІат-м муххале а ца хуьлура, мелхо а уьш тийжаш маьхъарий хьекха боьлча, долчу тІе а дог духу-кх. Веллачун а, висанчун а бала кхаьчча лелаш а белара ткъа. Ша-ша ца яхча гІиллакхехъ дац бохуш, богІу-кх уьш кхуза. Юх-юха а оьхуш. Уьш цига богІуш цаьрга хъаьжначунна, церан къамеле ладоьгІначунна дага а догІур дац-кх стаг веллачу кадаме уьш боьлху аьлла. Шайн эладиташ а дуьйцуш, яхар-яр хьехош бизла а боьлуш богІу, ткъа кетІа кхочуш, корталеш, йовлакхаш бІаьргаш тІе а узий, тІаьмгаш мера кІел таІайой, боьлху сурт хІоттош, дегаза-доггах а «хІиь-хІиь-хІиь» деш, чубоьлху.

Кадамехъ-м, цабевллачу денна совцало уьш хабар тІе ца доккхуш. Амма цигахъ шаш дийцинарг нисса юханехъа дуьйцу ца боьлхуш новкъахъ я ца кхаьчча, цъанхъа вовшахкхетча:

– Берий-м цуьрриг къа дацара. Уьш-м, хІинцца даккхий хилла, дуьненах самукъа а даьлла, дІа лелар дара...

– Дера ю хьенех а, цъа шо а далале, маре яха тохалур...

– Веллачун ду-кх къа...

– Хьенех хаза ехаш ю, олура массара а...

– Эс...

– Церан чохъ-м дацара, хІара ду ала, хІума...

– Пенах тоьхна цъа жима куз...

– Чуьра пеш яра, гІабарчакхаш йийлла...

– Пенаш ткъа? КІуьро Іарждина!

– Цул, тховх кхозу гезган машош алахъа!

– ДІахьош тІетесна юргІа ма дара! Лаьстиган!

– ГІайба ткъа? Чкъуьйриг модаша а юьзна!

ТІаккха шайна духъалбоцчийх гІийбаташ даха хІуьтту.

Цъа хьекъал долчара-м, шаш белча, зударий керта а оьхуш, белхар ма хІоттадайта, олий, весет бакъ до-кхи. Дала мукъалахъ, сайн весетан кехата тІе ас дуьллур ду-кх иза. Барма айбина богІу нах цІенна генабевлча, дІатийра зударийн маьхъарий. ЦІехъана хІоьттинчу оцу тийналлехъ тІаьхъ-тІаьхъа герга гІертара вист ца хуьлуш воьлчу ши бІе сов стеган когийн къора татанаш.

Амма и гІайгІане тийналла йохийра пондарца чехкаяьккхина хелхаран эшар а локкхуш, вота, тІара а детташ, самукъане маьхъарий хьобкхуш, тІехъ йоьттина адамаш долуш, лакхахула охъа юьрта йоьллачу машено.

Яьллачу тоьпан декъа тата делира лаха чохъ а.

Тамашийна кхоьллинка-кх хІара дуьне.

Кхузахула хъала дакъа а айбина цъаберш богІу, ткъа дехъа новкъа охъа хьерабевлла ловзар дадийна вуьш богІу. Таханлера де суна доьхна деана, ткъа кхечарана – уггар ирсе, самукъане доьлу. Сан дог, балано Іуьйдуш, эkkха доллу, ткъа церан дегнаш, ирсо дохийна, хелхадуьйлу. ХІокху бІаьстенан хазчу Іаламо а уьш хьобсту, и дашо малх а царна боьлу. Ткъа сан даг чохъ шийла Іа ду. Хьеран тІула кІел висча санна, безчу балано таийна, ведвина со а вицвина, охъа чохъ топ кхуьсуш воллу цъаь. Хаац-те царна, оцу ловзаро сан дог дорийла, цъанхъа хъажийна кхоьссинчу оцу тоьпан дІаьндарг сан дог морцуш, сох чехъаьллийла?

Вайнехан уггар дикачу гІиллакхех цъаь ду веллачун сийдар. Оцу гІиллакхо нахана доьхкура, стаг веллачу юкъана юьртахъ ловзар дар, синкъерам вовшахтохар, герзаш кхиссар, веллачун доьзал бехачу кетІахула говрахъ

дјасавалар. Бохам хиллачу доьзалан ницкъ ма-кхоччу дог иэцар, цуьнгара бала байбан гјертгар нахана тједуьллура цо.

Гиллакхо цхьаь доьхкура, важа тједуьллура аьлча-м нийса а дера дац. Гиллакх массарна а лело тједожош, цхьана а паччахьо, цхьана а тједоло кхайкхийна закон ма дац. Гиллакхаш тједоло, паччахьо арахоьцуш дац. Дика Гиллакхаш халкъо ша кхуллу. Тјаьх-тјаьхьарчу тјаьхьенаша дјаоьцуш эзарнаш шерашкахь деха уьш. Царел диканаш халкъо кхоллалц я цхьана йоьхначу тјаьхьено дицдина дјатиссалц. Ткъа хјинца йоккха йоцчу юьртахь цхьана маьШехь тезет, вукху маьШехь – ловзар! Делхьа, ма товш хјума дац иза шайга аьлча, кјоршаме жоп ло:

– Цхьаь веллера бохуш, массо доркъана воьжна дјахјотта-м ца веза? – олий.

Ас дера ца боху, цхьаь велча, цуьнан чјир кхоьбу бохуш, кортош, мажош, мјараш йитий, акха адамаш санна, лела. Амма шена санна, доьзал а, йиша-ваша а, Јалам а, кьинхьегам а, доцца аьлча, хјара дуьне а дезаш дјакхелхинчун цхьа кјеззиг ханна мукъана а хьурмат дича, дийна бисинчу доьзалан чевнаш Јовжорах, уьш кјаргъярх лардала мегар дацар-ге, олий хета-кх. И ловзар, и синкьерам цхьа иттех денна тјаьхьатеттича галдала хјума дац. Веллачун хьурмат дар, цуьнан доьзалан деган чевнашна дарба лахар, цунна хиллачу бохаман дакъа кхачар адамиьн адамалла, оьздангалла ма ю.

Хјинца гой хьуна, тјаьхьара кјант велла висина со а, тјера да велла дисина бераш а хјокху бохамо кийра цје йиллина хьийза, ткъа и нах ловзар деш, ченан кјур гјаттийна, юьрта баькки. Кхузахь хјоьтина хьал шайна хиьча, уьш-м иштта ца бахка а мегара. Оцу гјалатах ларбалархьама боьларий вайн дай-м хьалха говрашкара охьа а буйьсий, церан урх лоций, гјаш буйьлалой нехан юьртахула чекх.

Мегар дацара ткъа, и хјинца бахана кхечу юьртара нах, шайн ловзар а, хьоькху маьхьарий а совдийна, нехан юьрта юккъехула тийна чекхбевлла баха? Ткъа хјара суна тјаьхьа кхаьчна боьгу нах а, цунна даьккхинчу коша улло сан кјентан дакъа охьа а диллина, кешнашкахула кхерста буйьлалур бу. Шайн беллачийн кешнаш тје хјуьттуш. Царна доьланаш деш. Оццул шайна уьш дагахь лаьтгаш хилча, тахханналц хјун деш Јара хјорш кхуза ца боьгуш? Я цхьацца берш, кешнашкара бухабирзича, я тезетара дјабевлча къаьркъа мала боьлху. Хјинца соьга кадам бина, соьгарчу бохаман шега а дакъа кхаьчна бохуш, къамел дина сан кертара давахана стаг цхьа сахьт даьлча ши баььрг мустбина, халла ирахь лаьтгаш хир ву.

Сийсара тјаьхьара а дјадирзина кхуза тезета листалу адам. Сийсара, суьлхьанаш хьовзош, саьга а доккхуш, диьна Јумхагјеран божалахь тјаьхьара дисина шинара а.

Хаа Далла дика хуур ду иза, амма со резавоцуш хјума ду, тјера да велла бисинчу доьзалан кертара даьхний, саьгадоккху бохуш, дойуш даар.

Оцу тјаьхьарчу шинарин жижиг шаьш дууш, наха ойла а ца йора, кертахь кхин йиь берг яьтгја бежана а доцуш, кхораш санна, кегийчу ялх бераца юьсучу Хедин. Мел хала хир ду цунна шиь хьовха, уьш цхьаь юхаметтахјотто. Хјинца цхьа етт иэца гјерташ, масех шарахь доьзалан рицкъа хедо деза-кх цо.

Цхьаьннан кјантана зуда ялийча ловзар до. Цига боьлху вайнах безчу механ даккхий совгјатгаш оьций. Арахьара йиша-ваша а, бевза-безарш а боьгу. Массара шайн декхар лору керла даха хуучу шина адамана гјоьнна пхи сом, туьма далар. Ца делча, иэьхь ду, олу. Хаза Гиллакх ду иза. Ткъа цхьаммо гјо ца лаьцча а дахарехь шайна некъ баккха ницкъ болчу оцу къоначу шина адамачул иштта гјо мел чјогја оьшу, тахана сан кјентаниг санна, кхетта тјера да а велла бисинчу доьзална, я со а, йоккхастаг а санна, кјант велла гјорасиз дисинчу дена-нанна. Амма ишта бисинчу доьзална кјезиг кховдайо сом-ком.

Зударий – боьлхий, божарий – доьланаш а дой, шайн-шайн хјусамашка дјабоьрзу. Сан кјант-м вицвелла царна, иза дја а воьллина, кешнашкара ара ма-бевлли. Хјаь, нег чјаьгјча арахь дуьсург вон дац.

Ма нийса аьлла-кх вайн дайша и дешнаш!

Мескута. 1970 шо

Ахмадов Муса**Ненаца къамел**

Цхъана суртехъ драма

Дакъалоцуруш:

Нана

К1ант – суьрташдахкархо.

К1АНТ. Нана, тховса а еа-кх хьо. Суна тахана цхъа де дагадеънера, нана. Казахстанехъ дара иза. Цхъана малх кхетгачу дийнахъ хьо балхара ц1аеара, к1адъелла, халла са а доь1уш. Хьо бос баьхъна яра, х1етте а ирсе елакъежара. Ахъ дуьхъбара хъайна деллачу алапех суна мачаш а, кампеташ а еънера. Сан х1етахъ ялх шо бен дацара. Суна ца хаъара, ахъа оцу алапех хъайн могошалла луш юйла. Шахтехъ болх беш хиллера хьо... Божаршна а хала болх айхъа беш, со меца ца вита г1ерташ, къахьобгуш, г1елъелла, цамгаро лецира хьо.

Хьо кхелхинчу дийнахъ суна чубуьзна малх х1инца а кхетаза бу.

Дуьненчу кхета-м кхета малх, амма суна ца го иза. Х1етахъ дуьйна суна ца деаза малх кхетта денош.

Цундела сайн суьрташ кхоьлинчу дийнахъ, я буса дохку аса.

Нана, дийцахъа, муха хилира иза: сан да кхузахъ каш доцуш вайна, ткъа хьо генарчу махкахъ 1уьллу, со кхузахула волавелла лела, эсарчу мохо лобхку комала колл санна.

*Буйса. Суьрташдахкархочун пхьалг1а.
Гучудолу ненан г1аларт.*

НАНА. Сан к1ант, дера дара иза доккха де, доьхна де. Боккха бала боьссинера вайн махка.

Оцу 1уьйранна хьой, хьобца дуьненчу яьлла хъан йиша Маримий юза а йина, йина сискал кхе йиллина со йоллушехъ, вайн не1 бух а йоккхуш, чу лилхира адам-йилбазаш. Цаьрца цхъаьна чу хъаькхира и шийла, къиза йилбазмох. Цо д1аяйира вайн кхерчара ц1е. Ткъа сийдоцчу мостаг1ашна, ши салти а вуьйш, дуьхъал ваьлла хъан да, оцу йилбазмахо, ваьхъна, т1епаза вайъира.

Ткъа хьобца шала йина хъан йиша Марима цара 1адийначуьра метта ца йог1уш, сих а хаьдда, г1орийна шагат1улг а хилла, д1аелира.

Иза кешнашка-м мича йохуьйтура соьга, маьждиган кергахъ д1айолла г1ерташ, т1ехъ лаьтташ салтий а болуш: «Яла сихха!» – бохуш, г1орийначу лаьттах туьйсуш, ц1ийш а обхуьйтуш йохийна м1араш со коша йиллалц лезира сан.

Илли хеза:

И чуйна болат ма ч1ог1а ду,
И сенчу ц1аро лаладо –
Хьо стенах дина, кийрара дог,
Ма ч1ог1а дина хиллера хьо.
И шийла шовданаш г1орийна,
Цу диттийн баххъаш т1е к1ац йиллина.
Х1окху нохчийн, г1алг1айн махка
Шийла кхаь кхаьчча,
Ца дешир, ца дегира кийрара дог.
Хьо стенах дина хиллера-те,
Ма ч1ог1а дина хиллера хьо.

Болатан цу багахь сийна це летош,
 Гомачу новкъа дуткъа дег1 сеттош.
 И ц1еран машенаш юьйлаелча,
 Ца дегир, ца дешир кийрара дог.
 Хьо стенах дина хиллера-те,
 Ма ч1ог1а дина хиллера хьо.

К1АНТ. Нана, нана... Сайн пхийтта шо кхаьчча, со х1окху юьрта веара. Ас лийхира сайн йишин Маримин даь1ахкаш маьждиган кертахь, уьш кешнашка яьхьна, бусалба динехь д1айохкийта дагахь. Х1умма а ца карийра суна. Маьждигах, цхьа т1улгийн пенаш бен, х1умма а ца йисинера. Вай юьртах даьхна д1адуьгуш, юяхаьажначарна гина хиллера маьждигах хьерча сийна це...

Ц1а дирзича, вайн юьрта баха хьала ца бахийтира нах. Теркал дехьа совцийра, кара1амош, къарбан атта хир ду аьлла.

Нана, нана... И соьца цхьаьна исс баттахь хьан кийра бекьна сан йиша Марима гуттар а эшна суна. И д1акъаьстичхьана сайн аьтту аг1о боцуш санна веа со. Сан кхин цхьа а ваша а, йиша а хилла ма дац, и йоцург.

Х1ан-х1а, нана, б1аьрхиш дац хьуна сан б1аьргех оьхуш. Уьш кхачаделла. Хьо цигахь, хийрачу мехкан лаьттахь а йитина, тхо ц1а дог1уш, ц1а кхачалц а, цул т1аьхьа шо шаре даллалц а воьлхуш, кхачийна сан б1аьрхиш... Ас х1инца це марсайоккху, нана, ахьа дийцахьа... Бийцахьа и вайн декъаза кхоллам.

НАНА. Кира кхобхьучу вагонашна, бежнаш санна, чу а лаьхкина, оцу вагонаш чохь д1абоьлхуш, цхьаберш г1айг1анах хорам хилла, вуьйш цамгаршна леш, уьш ц1ерпошта сецча лайла а 1уьттуш, д1абохкаран метта. Шен хьаштана юьстахвала меттиг йоцуш, изьх-бехк, оьздангалла ларьян йиш йоцуш (бакьду, вайн эвлара Пайзуллин йо1 Хазбика – б1аьрго йоххол оьзда йо1 – шен изьхах ца юхуш кхелхира цу чохь), дуьхьал шаршош а оьхкина, керла адамаш дуьненчу дохуш, ванах, х1ара сел ирча г1ан ма дахделла бохуш, хиллачуш теша ца лууш д1аихира берх1ийтта дийнахь-бусий. Т1аккха шийлачу мохо лобкхучу аренашка, акхарой дог1у шуна, сема хилалаш, бохучу хабаро дарбинчу нахана т1ебиссийра. Цигахь мацаллина, шелонна, дужу г1а санна, д1абохка а ца кхиош, хьарчо марчо а доцуш – луо а, дарц а хилир-кха царна марчо, – х1аллакьхира вайнах...

К1АНТ. Ткъа къонахий бацара цигахь?..

НАНА. Къонахий а бара, къонахий боцурш а бара дуккха а... Сулайми Бауддис илли аьлча, вилхина Ч1ебарлара Бетар, цхьамма мотт а тоьхна, 25 шо хан а тоьхна, чувоблира.

Йиш хеза:

Тхов т1ера котаман бен бохий ахь,
 Цу т1е боьду берийн некь бохий ахь,
 Сталин, тхан дахар дохий ахь,
 Ва-а, Дала вилла хьо яьшки чу.

Х1аь, и йиш лекхна аьлла, Шарара Себила, 16 шо кхаьчна кхиьна йог1у йо1, 15 шо а тоьхна, шийлачу махка хьажийра. Дера яра, к1ант, декъаза зама, цхьа Дела воцург, орцахвала стаг а воцуш.

Назма хеза:

Нохчийн, г1алг1айн и г1ийла къам
 Х1аллакьхилла долуш лаьтта,
 Дохкодевлла тхо хьоь кхойкху,
 Ахь гечдехьа, везин Дела.
 И Дег1аста юхалохьа,
 Тхан Даймохк ахь б1аьрга гайта,
 Оха дош ло, везин Дела,

Хьо виц ца веш, Хьуна даха.
 ХьогIах, гамох дегнаш цIандеш,
 Тхаьш санна, тхайн накъост везаш,
 Даим маттахь Хьо хьехавеш,
 Оха дош ло хьуна даха.
 Тхан кьинош сов алсамдевлла,
 Хьобга деха юьхь йоцуш ду,
 Тхоб ца хьобжуш, Хьайга хьажий,
 Кьинхетам бе, везин Дела.
 Тхаьш лелийна хьарам дериш,
 Дохкодовлуш, кхин ца лело
 Оха Хьобца тоба ма до,
 Кьобал делахь, везин Дела.
 Тхайн ДегIаста ахь схьяллалц,
 Iаьржа лелаш, таьIна лелаш,
 Синкьерамех, цу ловзарех
 Тхо ларлур ду, везин Дела.
 Шен дегIана темаш лобхуш,
 Хьо реза веш, вовза йиш яц,
 ШайтIан дуьней, дегIий эшо
 Хьуьнар лохьа, везин Дела.
 И хьагI, гамо дагчохь йолуш,
 Хьо реза ван йиш йоцуш ду,
 ХьогIах, гамох, хьегарх цIандеш,
 Безам лохьа, везин Дела.
 Хьо воцчуьнга толур доцуш,
 Добхна гIуллакх Ахь тодехьа,
 Тилла тоба кхетаехьа,
 Тхан ДегIаста юхалохьа.

КIАНТ. Иштта ДегIастане сатуьйсуш, боьлхуш, кхойтта шо дIаделира. Делира Дала мискачеран долина жоп. ЦIа дерза бакьо а елира. Амма суна ца лаьара, нана, хьо цигахь а йитина, цIа ваха, Даймахке сатийсам мел боккха хиллехь а. Суна цигахь, кест-кеста хьан коша тIе а вогIуш, сайн бала а ловш, ваха лаьара. Делахь а девашас хийцира сан ойла.

«Хьан ненан даьIахкаш кху лавттахь яккахь а, цуьнан са тоххарехь цIа а дахана, вайн юьртарчу кешнийн охIланехь ду хьуна», – элира цо.
 Со цIа веара. Оцу бегаху новкъахь бIаьрхиш а Iенош.

Илли хеза:

Стигланаш, шу марша Iойла,
 Латтанаш, шу марша Iойла,
 Марша Iойла, кешнийн охIла,
 Тхо-м дIадоьлху ДегIастана.
 Iуьйренаш, шу оха йити,
 Суьйренаш, шу оха йити,
 Оха йити сийна Сибрех,
 Кхин ца лела чIагIо йина.
 Терзанца оьзна бен рицкъа доцчу,
 Эзар волчух бIе ца вогIучу,
 Ва дийца каш доцчу
 Цу сенчу Сибарех,
 Дай-нанойх къаьстина,
 ДегIастане сатуьйсуш,
 ЖамIате сатуьйсуш,
 Молланаш боьлхуш,
 Вешеха ва яьлла

Йиша йоьлхуш,
 Доьзалах ва яьлла
 Нана йоьлхуш,
 Тхан рицкъа яздина
 Хилла-кха цу сенчу Сибарех.
 Йорабби, шаш байлахь
 Бисина доьзалаш боглу,
 Йорабби, вешеха яьлла,
 Де доьхна хийла йиша йоглу.
 Йолалохъа, нана-Дегластана,
 Елалой, хьасталой, дуьхьал ялахъа,
 Хьайн уммат доглуш.

КИАНТ. Ц1а кхаьчча, ма хетта дахар ца нислуш, дийнахь тем а, буйсанна наб а йоцуш, б1аьрзе хьийзара нах. Церан кхетамо лобхура хьалхалера дахар. Амма иза гуттаренна а д1адахнера вайн къоман х1аллакьхиллачу баккхийчеран чкъураца цхьаьна.

Амма дукханна а баха ца лаьара керлачу дахарца. Уьш бехара сатийсамашца а, дагалецамашца а.

Цхьанххъа а синтем ца карош, Россин г1аланашкахула волавелла лийлира со а.

Х1инца шовзткъа шо кхаьчча, кху вайн яссаеллачу юьрта веьна, х1ара суьрташ а дохкуш, хан токху ас. Сан белхийн гуттар а цхьа тема ю: вайн хедийна орамаш, вай ц1ийнах, ц1арах дахар... (Суьрташна хьалха а сецна, дуьйцу царех лаьцна). Делахь а цхьаь ца тоьаш санна хета суна гуттар а сайн суьрташкахь. Нана, тхан дахарехь ца тоьарг ца тоьа сан суьрташна а – шун дахарехь хилла бакьйолу нохчолла...

Хиллачу овьдаллин дисна цхьа 1индаг1,
 Хиллачу кураллин дисна цхьа 1индаг1,
 Дерриге дахана к1оргачу 1инах,
 Цхьа синош схьах1уьтту, цкъа кхузахь 1ийнарш.

Хиллачу адамийн 1индаг1аш ду вай,
 Еса ю вайн б1аьвнаш, стаг воцуш чу ван,
 Ваг1ахь а шарахь цкъа генара хьаша,
 1индаг1а ду иза – д1авоьду маса.

Х1уьу деш вай хьовзарх: охуш, дуьйш ялта,
 Сакьера ховшахь а, эт1абеш пондар, –
 Д1адийнарг ца кхуьу цхьа сискал ял а,
 Сакьерар хуьлу вайн шайт1анийн ловзар.

Вайн мехкан са даьхна цу 1аьнан буса,
 Ц1ерпошто даьккхина турпалчу дег1ах,
 Цундела вайн ялтийн буьртиг ца бузу,
 Цунах ду шовданаш т1етесна 1еха.

Ц1ен коьрте довлийша доггах дан зикарш,
 Даккхийша ц1ийн саг1а, д1атотгуш бала,
 Цу Деле до1ица дехийша дикка,
 Вайн мехкан даьхна са духа ло алий.

Тагаев Сайд-Хъасан

Сан юрт

Хан оышуш хилла ган денош,
 Жималлехь дисинарг хъегош,
 Да, нана, вежарий болуш...
 Ирс довза хъуо кхиъна воцуш...
 Ирс хъан – кхин паргIато хилла,
 Ницкъ болуш, туйранехь вита,
 Лулахой, гергарнаш, массо,
 Хъан болуш, маърша тIевосса!
 Цу хенахь малх бара кIеда,
 Бераллехь хьох винарг Эла,
 Туйранехь Саърмик а бийна,
 Халкъ паргIат доккхуш ахь хийла!
 Цу хенахь зезагаш, заза
 Хуьлура чам болуш мазах.
 Эрка¹ тIехь хуьлура хьераш,
 Цу, ахьар охьуш ерш, нехан.
 Шен ваша вехачу керта
 Нанас тхо дуйгура кеста, –
 Ши йиша, цхьа ваша гуллой,
 Уьш Iара, яй пеша уллий.
 Котам бен яцахь а йийнарг,
 Ахьарах галнаш а йина,
 Серамсекх цIанбина, кечбеш,
 Яържинчу хьожано, мацдеш.
 Маржа яI, Нихала иштта
 Сан дагехь хъан илли дисна!
 Баккхий нах хъехам бан оышуш,
 Цхьатерра уьш безар лобхуш.
 Цу хенахь нах бертахь бара,
 Юрт уьйрех марзъелла яра,
 Дика-вуо, белхий бой, доькьуш,
 Дийнна юрт вошаллехь хьобькуш.
 Жу, Идрис, тезетахь хьевзий,
 Кегийнаш царна тIетевжий,
 Луларчу юртахойн аьзнаш,
 Зикарехь барг чIагIбеш, даържаш!
 Маржа яI, Нихала иштта,
 Сан гIенийн марзонехь йисна, –
 Баккхийчийн масал ду Iама,
 ТIекхуьурш, уьш лоруш, баха!

Вонна вийцар

Кадохьча, хьо гIийла хилча,
 Вонийн гонехь хъуо цхьаь висча,
 Орцахдала цхьа дегI доцуш,
 Берриг бала базлуш кхочу...

Наггахь цамгар хуьлий хьевзий,
 Хъан са даа мацлуш, цIевзий,

Борз а хуьлий, хъуьна юккьехь,
 Нехан неIалт хIутту букьехь...

Вонна вийцар, хъан лар толлий,
 Саърмик хуьлий, хьо дIа кхоллий,
 Хъан цIий муьйлуш, хьобца дахло,
 Дуйне доххал, – бала бахло.

Цхьаммо, харцлуйш, юьхьарлаьцча,
 Хъан цIе йожош, хабарш даържа,
 Эладитташ, ахь ца динарш,
 Юьртахь дуьсу – хьобьхь ца хилларш.

Ахь мохь туху АллахI-Деле,
 Цо нийсо еш, хIоттор кхеле,
 Хъан гIалаташ даржош вериг, –
 Хьаьжча – хуьлу хъан чай мериг!

Яхьелла буьйса

Цхьаллехь висна сагатделча,
 Йочанашлахь со вицвелча,
 Аьрха гIайгIа карзахйолий,
 Хьаьрча, шийла дагчу кхочий.

Сан безамца яхь-хьагI лаьцна,
 Сан дешнашна рагI ца кхачна,
 Хъан тидамна аьрта хилла,
 Со вицвина хийра хилла.

Наб ца кхеташ, яхло буьйса,
 Беттан юьхь ю тховса куйса,
 Массо маьIпехь гIайгIа хьевза,
 Сан са дуьсу доьхна, тенза.

Ахь яздина кехат доьшуш,
 Цунна са луш, хъан сурт оышу...

Синош дохуш, сагатделла,
Беша волу волавелла...

Хъан са хир ду соьха кхаърдаш,
Хъан г1енашкахъ тилла, хаьдда,
Г1аларт хилла – беса Гиндаг1,
Воллу Деле еха х1инца.
Гуйькъа ламаз – деза дола –
Кхоор дац, ца къаста хьох са!

1984-з1а шо

***

Ас х1ун де кху сина даьгча?
Хьо мел йолу меттиг лехна,
Ц1ий кхачийна кхаь бу кхаьчнарг, –
Хьо мел йоцу меттиг хьехна.

Ас х1ун де, кху сина гуттар,
Хъан б1аьргаш бен кхи ца тайна,
Массо хенахъ улло х1уттий,
Хьо схъайоьхуш, хьийзош дайча?

Ас х1ун де, сайн бала хьовзош,
Хьо езаро дархо вича,
Г1айг1а йисча лазош, къовзош,
Хьох кхардаман кица дича!

Ас х1ун де, сайн цхьалла язлуш,
Б1аьра хьажа со ца ваьхьча,
Лазар хуьлий, сан са мацлуш,
Г1ирг1а хилла, ахъ д1адаьхьча?

Хьо ца леха, сайн сих къоьхку,
Сайн лазамца толам боцуш,
Хьо эшаро куьйгаш доьхку,
Хьо езаран айкхо лоцу!

1984-з1а шо

***

Гуттар а г1енашкахъ
Со волчу йог1ий,
Безаман къайленаш
Схъа гуча йохий,
Хиллачул самукъне,
Куц сирла хуьлий,
Са дахош, со лехош,
Хьо юххе юьйлу.

Гуттар а дог ц1ена
Сан юьхьт1е хьожий,
Самахчул схъайина,
Дагахъ дерг олий,
Со веза, со тешо,
Хьо кийча хуьлу,
Сан кхетам, хьо марзлой,
Синтемах туьлу!

Гуттар а хьо езар,
Сил дацлуш, л1аьткъий,
Вайшиннан уьйрана
Хат1 яздеш хьаьркийн,
Безаман элпашца
Хъан ц1е а язеш,
Сан вахар хьоьцанна
Кьобал до – хаздеш!

1986-з1а шо

Б1аьхочун х1оллам

Г1еман арахъ, къоман байракх хилла,
Даг чохъ уггар сийлахъ ният дина,
Б1аьхойн некъахъ
тхуна масал дуйтуш,
Даймохк ларбан дагна
дуй ахъ буу.

Гинна хьалхахъ,
т1ай а хилла л1аьтгаш,
Мостаг1 чуйнан когаш, куьйгаш аьтга,
Маршо ларьеш ахъ ц1е яга йитна,
Дешийн элпаш хьайн
х1олламехъ дитна.

Маршо йоккху, некихъ седа богу,
Турпалхочун ц1е ю ца ян йогуш,
Ша мел веа халкъан орца хилла
Ваьхначунна дашо х1оллам хилла!

2003-з1а шо

Г1ан доьху г1енех

Со велла, каш хилла х1усам,
Чурт хилла ас лехна къилба,
Упг1анаш – дахаран бустам,
Гаттонехъ вицвина Гилла...

Г1аьржачу бодано лаьцна,
Сада ла х1аваь а доцуш,
Сайн некъийн жам1 даре кхаьчна,
Харца ха кхин накьост воцуш.

Г1алаташ – ас т1аьхьа дитнарш, –
Цхьаннан а ницкъ бац те нисдан?
Юхнехъа некъ бац те бисна,
Йиш яц те сайн къинош дицдан?

Виси со бакъ дуйне долчохъ,
Цуо леци, суо лехош идарх,
Б1аьрса а сайн б1аьргийн доцчохъ,
Г1ан санна, сайн дахар тида...

Барз лакхехъ – дуйненахъ хеза,
Адамаш, самукъне аьзнаш, –

Хаа шу дладаха мега,
Сох, кхоош, тлаьххьар дош аьлла.

Юртахой! Каш ирча хилла,
Ма глойша со вицвай илла,
Ваккхийша кхузара хьала,
Ас ловчохь ложаллин бала!

Шу глур ду сихбина когаш,
Гергарнаш – сихбели вицван,
Тлаьххьара дерзош чурт догар,
Дола а – со гуттар вицван!

Сан кьинойн дазделла терза,
Со воьхна, гатвелла хьийза,
Кхин хлума ца дисна хержа,
Аллах те велхар бен, – тийжа...

Сайн некыйн жамл даре кхаьчна,
Лаьржачу шелоно лаьцна,
Юхнехьа некь боцуш висна,
Къа, глийбат тоьшал дан дисна!

Йиш хилча дахаре верза,
Аллахл, хьо хеставар долуш,
Ламалех даздина терза,
Хир вара хьуна те воглуш!..

Дуьненан мерзачу чомах,
Ца хуйцуш валаран цхьалла,
Либадат ца дита дорах,
Ас дукха хьехор ву – Аллахл!

Аллахлах кхераран серло,
Декьалвеш цхьаь бен яц тешо,
Кху шина дуьненахь техош,
Хьакь хилла ахь даг чохь хьехо!

Аглон тлехь илла кладвелла,
Таро яц карча – малвелла,
Дерриг а дуьне дладелла,
Йиш хилча – кьурд бан хи мелла!..

2015-з1а шо

Хинклажар²

Лам бухахь сьхьадолу Эрка,
Букьсетгош, чхернашлахь техка,
Бердашлахь, кладдалар доцуш,
Готешка, клежтуьйсуш, кхочу.

Хлора лин хинклажар хуьлий,
Эркано детин хлур буьллий,
Шен шовкье мукьам бо говза,
Талланза клоргенаш йовза.

Цуьнан некь пепнаша хьобсту,
Нежнаша линдаг теьх цобсту,
Лин клорга мел хуьлу артлуш,
Хинклажар ца юху, яцлуш.

Дитташ тлехь олхазарш дека,
Стеллад мархашлахь къега,
Сихачу доганийн ткьесех,
Дашо малх бешначу хьесех...

Бердахчу машанаш туьйсуш,
Хинклаба, хиш клай деш луьйчу,
Длаьхарча, Органах кхетта,
Цуьнца берг ирсан некь хетта!

***

Хьан бляьргийн чорганаш³
Злаьнарех даьржина,
Хьаьжначохь ши бляьрг хьан,
Хазбелла, къаьрзина,
Цкъоцкъамаш лаьржачу
Тлемаша гловттийна,
Цецвоккху воккхавер
Сан дагчу кховдий ахь!

Клайн чкьор хьан юьхь тлера
Цлен бос луш, къагийна,
Хьан деглан боларо
Йовхо луш, вагийна!
Ховхачу балдаша
Хьан къажар кхелина,
Вахочу мукьамехь,
Сан дог ахь дерина!

Боккьал хьо езалуш,
Заздоккху бляьстено,
Сан ирсе ойланаш
Ахь гленахь хьаьстина,
Са глотту лаьршашка,
Шовкь тосуш пхенашна,
Со кьонвеш, со хьобстуш,
Дог доккхуш эшаршка.

Хьо йоблу, со воьлу
Вайн ирсан ловзарехь,
Сан сина, хьан сина
Мерза мутт довзарехь.
Ца къаста бешеран
Вайн гар ду хьагамехь,
Заманаш, сахьташ ду
Лаьрчашкахь сацарехь...

Чехов Антон**Унтер Пришибеев**

Дийцар

– Лахара эпсар Пришибеев! ХЮкху сентябр беттан кхоалгачу дийнахь ахь хъайн дашца а, леларца а сийсазбина: участкови инспектор Жигин а, юьртда Аляпов а, сержант Ефимов а, тешаш Иванов а, Гаврилова а, ткъа иштта кхин а ялх ахархо а. Лакхахь билгал бинчарах кхоь, цара шайн гЮллакхаллин декхарш кхочушдечу хенахь, сийсазвина ахь. Хью бехке хиларна даре дой ахь?

Ши куьг деглаца охьа а дохуьйтуш, хЮра дош къастош, омра деш санна йишхаьллучу озаца вистхуьлу хебна, ира юьхь йолу, Пришибеев:

– Хъан сийлалла, господин маслаґатан кхиэлахо! Бакьдерг аьлча, законан массо а статьяца нийса а догЮш, муьлххачу а хиламан мах хадош, ерриге агЮнаш тидаме изца еза. Со вац бехкен, вуьйш берриш а бу бехкен.

Дерриге а, и декъала хиларг, дакъа бахъана долуш хилира. СхъавогЮш ву со сайн хЮсамненаца Анфисица меллаша, оьзда. Дахъаьжча, хийистехь гулделла адамаш ду-кх. ХЮн бакьо йолуш гулбелла хЮара нах? – хойтту ас. – Стенна? Законехь аьлла ма дац, адамаш рема санна гулло, аьлла. Мохь туьйхи ас:

– Дјасадовла! И адамаш дјасатитта волавели со, шайн-шайн цја гЮ, бохуш. ХЮкху сержанте а омра ди ас, лахка уьш йоґзара тЈера лобцуш, аьлла.

– Собар де. Хью участкови инспектор а вац, юьртан тхьамда а вац. Хъан гЮллакх дуй, ткъа нах дјасалехка?

– Цуьннан гЮллакх дац! Дац! – камерин маьІ-маьЈера аьзнаш схъахеца.

– Юйла яц тхан и бахъана долуш. Пхийтга шо ду цо тхо хьийзош долу.

– Эскарера и цја веъчахъана. Кху юьртара доьдучу хьолтЈе даьхна. Массарна а бале ваьлла.

– Хъан сийлалла, цјена бакьлоь хЮрш. – тоьшалладо юьтдас. – Массеран а цјарах доьху оха. Цуьнца Юйла яц! Марха досту де хуьлда и, зуда ялийна меттиг я кхин хилам хилахь, массанхъа а мохь бетташ, шен къепе хЮиттош лела. Берийн лергаш ийзадо. Марда ша волуш санна, къона зударий ларбеш лела. Дукха хан йоцуш нехан хЮсамашка чу а оьхуш эшарш ма лекха, эрна цЈераш ма летае, стогарш а ма дагаде бохуш. Эшарш лекха, аьлла, закон дац, боху.

– Собардел. ТЈаьхьо кхин а тоьшалла дер ахь, – боху маслаґатан кхиэлахочо.

– Пришибеевга ладугЮр ду вай. Дийцал, Пришибеев.

– ЛадугЮш ву! – виехъаш санна доладо лахарчу эпсара. – Хъан сийлалла, нах дјасалехкар сан гЮллакх дац боху ахь. Дика ду. Ткъа нагахь санна гЮиттарш долалахь? Адамаш харцахъа лелийта мегар дуй? Муьлхачу законехь яздина ду, нахе шайна луьург леладайтга аьлла? Сан бакьо яц и леладайтга! Нагахь санна ас уьш совца ца бахь, царна гЮуда ца тохахь, хъан дийр ду и? Кху юьртан бакьйолу

къепе муха хила еза хууш со цхъаь бен адам дац. Оцу муьжгашца муха хила веза суна дика хаьа, хьан сийлалла. Со деригенах кхета. Со муьжги вац, со лахара эпсар, мукъаваьлла волу каптенармус ву.

Варшавехь г'уллакх дина а, штабехь хилла. Ткъа пенси ваханчул т'аьхьа ц'е яй'архо вара, могашалла ледаруо хилар бахьанехь и болх битча, цул т'аьхьа шина шара буожарийн гимназехь, швейцаран декхарш кхочушдеш, неI лар'еш лаьттина со..... Массо а къепе евзаш ву. Ткъа муьжгичунна х'уммаь ца хаьа. Цо соьга ладог'а деза, шена пайдenna.. Схьалоцур, масала, х'ара г'уллакх. Нах д'асалоьхкуш ву со. Ткъа г'амарлахь г'уьллуш и хи чуьра хьаладаьккхина дакъа ду. Ас хойтту: х'ун бак'о йолуш г'уьллу кхузахь и. Къепе ю иза? Участкови мича хьобжуш ву? Лакхарчу хьаькмашка д'а х'унда ца хайитина ахь боху ас цуьнга. Х'ара хичу ваханарг ша велла хила а мега. Ткъа цхьаммо дина зулам делахь, Сибреха ма яц генахь. Зулам дуй-техь х'ара? Ткъа участкови Жигин шек а воцуш сигаьрка узуш ву.

«Х'ара мичара ваьлла шуна? Кхо ца аьлча, х'ун дан деза ца хууш ду вай?» – боху-кх.

Ца хуучух тера ду, Iовдал, хьуо ма-варре. Хаахьара иштта лаьтгар вариь хьо? Ша селханехь пурстоьпе хаам бина, боху. Пурстоьпе х'унда аьлла? Муьлхачу законаца дог'у иза? Хичу бахнарш а, ирх'оллабелларш а нисбелча пустоьпо х'ун дийр ду? Кхузахь суьдхошка а, талламхошка а хайита деза. Х'ара зуламе г'уллакх ду. Ткъа уггаре а хьалха ахь акт а х'оттийна маслаIатан кхиэлахочуьнга хаам бан беза, боху ас. Ткъа участкови вольу-кх сох. Муьжгий а бу сох боьлуш. Берриш а боьлура сох, хьан сийлалла! Стенна гиежа хьо боху ас, Жигине. Цо боху: Х'ара тайпа г'уллакхаш маслаIатан кхиэлахочо къастош дац. Оцу дешнаша сан дег'е дагар хьадий... Жигин, ахь иштта элирий?

– Элира.

– Шуна хезарий? Муха ахь? Х'окху муьжгашна хьалхяхь? МаслаIатан кхиэлахочо кху тайпана г'уллакхаш къастош дац. Шуна хезарий? Муха, ахь, иштта? Сан дег'ехь дагар хьаьдира. Со-м жимма вуй'хира. Юха алал, боху ас, хьо ишта-вуйштаниг. Цо юха а иза дешнаш эли. Со юха а т'евирзи цунна. Муха, боху ас, ала дели хьобга маслаIатан кхиэлахочух ишттаниг? Хьо, полицин белхахо, Iедална дуй'хьал ву? Х'ан? Нагахь санна цуьнан сийлаллин маслаIатан кхиэлахочуна лаахь, цо хьан Iедална тешаме цахилар тидаме а эцна, хьо балхара вохаве аьлла дехар дийр ду. Я кхин а гена даьлча, хьан аполитичность бахьана долуш, кхин а гена хьо д'ахьажо а тарло. Хаьий хьуна?

Ткъа юртдас боху-кх: «МаслаIатан кхиэлахочо шен дозанех дерг бен ца къастадо. Цо къастошдерш к'езг-мезга г'уллакхаш ду.»

Иштта эли-кх, массарна а хезаш. Муха, боху ас, мега хьуна Iедал сийсаздан? Соьца бегаш ма белахь, боху ас, дохковер ву хьо! Тохара, со Варшавехь волуш я божарийн гимназехь а сайна иштта хабар хезча, урамехь жандарм вуйла а хьожий, цуьнга ма-дарра д'адуьйцура ас. Ткъа кху юьртахь хьаьнга дуьйцуур ду? Дог дет'и сан х'ара адамаш кхетамчуьра а девлла, шен лааме дирзина гича. Ч'ог'а-м ца туй'хира ас, делахь а ластгийна муьшка туй'хи юьртдена. Цунна т'ех'ойттинчу Жигинна а жимма кхийти. д'адоладели-кх Жимма ца тоьхча кхетац бац, ца тоьхча ца йолу. Iовдалчунна ца тохар а к'иляхь ма ду къаьсттина юкьара низам а, къепе а талхош хилча муххалле а.

– Собар дел! Юкьара низам лардан нах болуш бу: участкови а, юьртан тхьамда а, сержант а.

– Участкови инспектор массанхьа а ца лараво. Я цунна дан дезарг хаа а ца хаьа!

– Кхиетахь! Хьан гІуллакх ма дац иза!

– Ха-а-н? Муха дац и сан гІуллакх? И ду хаза! Адамаш вуолелаш ду, сан гІуллакх дац тов! Ас хиесто-м ца беа уьш? Шайга эшарш ас ца локхуьйту бохуш хьобга арздеш бу уьш. Оцу эшаршкахь диканиг хІун ду? Цхьа пайдехь болх барна меттанна цара йир етта. Ткъа хІинца долийна суьйренашкахь массо а охьабийшина набьан езачу хенахь, уьш хабарш дуьйцуш, буьйлуш Іаш бу. Сан дІаяздина ду ша дерриг а.

– ХІун ду хьан дІаяздина?

– Цераш ягош серлонгахь Іаш берш.

Пришибеевс шен киснара кехат схьадоккхий доьшу: «Цераш ягош Іаш болу ахархой: Прохоров Иван, Минифоров Савва, Петров Петр, Салчитух йисна йолу жеро Шустрова Кислов Семенца, къайлах мах а бина, Іаш ю, Сверчок Игнат бозбуунчаллаш лелош ву, цуьнан зуда Мавра гІам ду, хІора буса нехан хьелий узуш лелаш»...

– Тобур ду! – кхечу тешашка хаттамашбан волало кхиэлахо.

Лахара эпсар Пришибеев куьзганаш хаьжтІе хьала а тоттий, цецволий хьобжу маслаІатан кхиэлахохуьнга. Хиетарехь иза кхуьнан агІо лоцуш вац. Цуьнан къаьрзина бІаьргаш лиепаш ду, мара цІийбелла. МаслаІатхо стенна карзахваьлла а, маьІ-маьІера резабацарш а, белабаларш а хІунда хеза ца хууш, хьобжу и маслаІатан кхиэлахохуьнга а, тешашка а.

Цхьана баттана ша набахти чуволла, аьлла бинчу сацамах а ца кхиета иза. – ХІунда? – цецволий, куйгаш дІасадохуьйту цуо, – Муьлхачу законаца?

Таккха хаьа цунна, дуьне хийцаделлийла а, кху дуьненчохь ваха хала дуйла а. Сингаттаме, гІийла ойланаш хаьвза цуьнан коьртехь. Амма камери чубра ша араваьлча, гулбелла. цхьаццца дуьйцуш лаьтташ муьжгий гича, шена марзделла ма-хиллара, Іа ца луш, ши куьг дегІаца охьаа дохуьйтуш мохь туху цо:

– Ха-л-л къ дІасадовла! Ма гулло! Ца гІо! Шен-шен цІа гІо!

Гочдинарг Исмаилов Абу

Сведения об авторах и переводчиках

Муса Ахмадов (1956). В 1979 г. окончил филологический факультет ЧИГУ. С 2004 г. и по настоящее время – главный редактор журнала «Вайнах». Народный писатель ЧР, заслуженный работник культуры ЧР, лауреат премии «Серебряная сова» (2006 г.). Автор 9 художественных книг. Автор учебников, методических пособий и программ по этике и чеченскому языку для школ и вузов. В 2002 г. пьеса «Волки» была издана отдельной книгой на французском языке в Париже и поставлена на сцене театра «Дом восточно-европейской пьесы» (март 2006 г.). В 2011 г. в Швейцарии вышла книга рассказов и повестей на немецком языке «Чтобы свечу не задуло ветром». Произведения Ахмадова переведены также на английский и японский языки.

Муса Бексултанов (1954). Народный писатель Чеченской Республики (2005), С 2007 года – главный редактор детского журнала «СтелаIад» («Радуга»). В 1977 г. окончил филологический факультет Чечено-Ингушского университета. Член Союза писателей России. Лауреат премии ленинского комсомола (1988 г.), премии журнала «Вайнах» (2004 г.), премии «Серебряная сова» (2005 г.). Произведения Бексултанова переведены на русский, английский, французский, немецкий языки. Печатается с 1980 г. Автор книг «Мархийн кIайн гIаргIулеш» («Облаков журавли белые», 1985 г.), «Юха кхана а селхана санна» («И завтра, как вчера», 1988 г.), «Наггахьа, сайн сагатделча» («Иногда, когда мне скучно», 2005), «Я хьан тухур буйсанна хьан неI» («И кто постучится ночью в твою дверь», 2005 г.) и др.

Сайд-Хасан Тагаев (1963). В 1990 г. окончил филологический факультет ЧИГУ. Писать стихи и прозу начал со школьных лет. Публикуется с 1979 года. Журналист. Член Союза писателей России (2003) и Союза журналистов РФ (2005). Автор рассказов и повести «Тайна Белого грота». Песни на его стихи исполняет ансамбль «Нохчо». Работу над романом «Горизонт, озаренный лунным светом» начал в 1986 году, журнальный вариант первой книги был опубликован в литературном журнале «Орга» на чеченском языке. Лауреат премии журнала «Вайнах» за лучшее произведение в прозе (2006).

Подписка на «Вайнах» в отделениях Почты России и в редакции журнала. Стоимость полугодовой подписки через редакцию- 330 руб.